

شناسایی مؤلفه‌ها و پیش‌رانه‌های ایفای نقش مؤثر تشکلهای دانشجویی در تربیت دینی دانشگاهها با رویکرد تحلیل میک‌مک

مقاله پژوهشی
اصیل
Original
Article

محمد نوروزی^۱، محمد دهقان طرزجانی^۲، محمدسجاد علی محمدی^۳

چکیده

هدف: تشکلهای دانشجویی یکی از مهم‌ترین ارکان و بازوهای تربیتی در دانشگاهها محسوب می‌شوند. هدف از انجام این پژوهش، شناسایی پیش‌رانه‌های ایفای نقش مؤثر این تشکلهای در امر تربیت دینی دانشگاهها بود که مسئله‌ای ارزشمند و مهم است و یافته‌های آن در مقام سیاستگذاری و اجرا نیز به کار خواهد آمد.

روش: پژوهش حاضر از روش شناسی آمیخته بهره گرفته است. در مرحله کیفی به شناسایی مؤلفه‌ها از طریق مصاحبه‌های اکتشافی با خبرگان، انجام مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی اسناد پرداخته و آنها را با روش تحلیل مضمون طبقه‌بندی کرده است. سپس مؤلفه‌های شناسایی شده با استفاده از جلسه گروه کانونی متشکل از استاد راهنمای تشکلهای، ادوار تشکیلاتی و فعالان تربیتی دانشجویی پالایش و تأیید شدند. به منظور شناسایی پیش‌رانه‌ها، از روش شناسی میک‌مک استفاده شد و از این طریق، مؤلفه‌ها بر اساس قدرت تأثیرگذاری و تأثیرپذیری طبقه‌بندی شدند. محدوده مورد مطالعه در این پژوهش، دانشگاه امام صادق انتخاب شد. **یافته‌ها و نتایج:** یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد مؤلفه‌های برخوردار از نیروی انسانی توانمند و دغدغه‌مند، کار تشکیلاتی و جمع‌گرایانه، برخوردار از رویکرد حل مسئله، برخوردار از هویت جمعی مشترک، توجه به نیازهای عینی جامعه، وحدت گفتمانی، نگاه راهبردی عمل‌گرایانه، ارتقای جسارت انجام کارهای بزرگ، تلاشگری برای دستیابی به هدف، آرمان‌خواهی پیش‌برنده و انعطاف ساختاری، به عنوان متغیرهای دوجبهی، ظرفیت لازم را برای ایفای نقش مؤثر تشکلهای دانشجویی در تربیت دینی دانشگاهها فراهم می‌سازند.

واژگان کلیدی: تربیت دینی، تشکلهای دانشجویی، دانشگاه، دانشگاه امام صادق.

◇ تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۲؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۵

۱. استادیار رشته معارف اسلامی و مدیریت، مدیریت عملیات و بهره‌وری، دانشگاه امام صادق. (نویسنده مسئول). شماره نامبر:

md.noruzi@gmail.com / ۰۲۱۸۸۰۸۰۷۳۳

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد پیوسته معارف اسلامی و مدیریت بازرگانی، دانشگاه امام صادق. moh.dehghan@isu.ac.ir

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد پیوسته معارف اسلامی و مدیریت بازرگانی، دانشگاه امام صادق. m.sajadis@isu.ac.ir

الف) مقدمه

نهاد دانشگاه به عنوان یکی از اصلی‌ترین بسترهای اجتماعی در فرایند نوسازی فرهنگی و تربیتی جامعه، نقشی بنیادین ایفا می‌کند. دانشگاه نه فقط محل انتقال دانش، بلکه عرصه‌ای برای شکل‌گیری هویت، سبک زندگی و نگرشهای بنیادین نسل آینده‌ساز کشور به شمار می‌رود. در این میان، تربیت دینی به عنوان یکی از ارکان اصلی پرورش انسان متعهد، همواره از دغدغه‌های نظام اسلامی بوده و هست. یکی از وظایف مورد انتظار از مراکز دانشگاهی، ترویج ارزشهایی است که زمینه شکوفایی توانمندی‌ها فراهم شود و بستر لازم برای رشد همه‌جانبه حاصل شود (کهنوجی و کامیاب، ۱۴۰۳). از آنجا که فضای دانشگاه، مواجهه مستقیم دانشجویان با جریانهای فکری متنوع، پرسشهای بنیادین و تجربه‌های جدید زندگی را رقم می‌زند، شکل‌دهی به تربیت دینی و معنوی در این فضا اهمیتی مضاعف می‌یابد. اهمیت تربیت دینی دانشجویان از آن روست که این قشر، در مرز حساس شکل‌گیری هویت اجتماعی و انتخابهای راهبردی در زندگی قرار دارد. در چنین نقطه‌ای، گاه نبود چارچوبهای مؤثر تربیتی، به ویژه در بُعد دینی، به خلأ معنایی و شکل‌گیری بحران منجر می‌شود.

در کنار ساختار رسمی آموزشی، ظرفیتهای غیر رسمی، به ویژه فعالیت تشکلهای دانشجویی، می‌تواند نقش مکمل، ترمیمی و در برخی شرایط حتی تأسیسی در تربیت دینی نسل دانشجو ایفا کند. تشکلهای دانشجویی با ماهیت خودجوش، مشارکت‌محور و عمدتاً ایدئولوژیک، بستری برای تربیت غیر رسمی و تجربه زیسته فراهم می‌کنند. این تشکلهای، از طریق پذیرش مسئولیت، کار گروهی، مواجهه با تضادها و نقش‌آفرینی در مسائل دانشگاه و جامعه، امکان شکل‌دهی به ابعاد مختلف شخصیت دانشجو را دارند. از همین رو، تشکل دانشجویی نه صرفاً یک نهاد اجرایی، بلکه یک «مدرسه تربیتی» تلقی می‌شود که ظرفیت بالقوه بالایی در تربیت نسل تراز انقلاب اسلامی دارد.

مطالعات متعدد داخلی نشان می‌دهند که نقش‌آفرینی تشکلهای دانشجویی در حوزه تربیت دینی با چالشهایی نظیر سیاست‌زدگی، روزمرگی، نبود مدل تربیتی مشخص، ضعف تعامل با ساختارهای رسمی و کاهش اعتماد بدنه دانشگاهی مواجه است. افزون بر این، در بسیاری از دانشگاهها، سیاست‌ها و برنامه‌های فرهنگی رسمی، نگاه اعتماد محور نسبت به تشکلهای نداشته و آنها را صرفاً به عنوان ابزار اجرای برنامه‌های ستادی تلقی می‌کنند (زارع جعفری زواره و همکاران، ۱۴۰۱). از این رو، با وجود ظرفیتهای عظیم موجود در تشکلهای دانشجویی، بهره‌برداری از این پتانسیل در مسیر تربیت دینی کمتر از حد انتظار است. از سوی دیگر،

آنچه در اسناد بالادستی نظام (از جمله سند تحول آموزش عالی، نقشه جامع علمی کشور و بیانیه گام دوم) بر آن تأکید شده، تقویت نقش آفرینی نهادهای مردمی، به ویژه دانشجویان مؤمن و انقلابی در حوزه فرهنگ و تربیت است. تحقق این هدف، نیازمند شناخت دقیق پیشرانها، موانع و سازوکارهای اثرگذار بر تربیت دینی از مسیر تشکلهای دانشجویی است. این شناخت نه تنها در سطح مفهومی، بلکه باید با رویکردی سیستمی، ساختاریافته و مبتنی بر تحلیل روابط متقابل میان عوامل صورت گیرد.

بر این اساس، سؤال محوری پژوهش حاضر آن است که مهم‌ترین عوامل و پیشرانهای مؤثر بر ایفای نقش تربیتی تشکلهای دانشجویی در دانشگاهها چیست و این عوامل چه روابط متقابلی با یکدیگر دارند؟ برای پاسخ به این سؤال، از رویکرد میک‌مک به عنوان ابزار تحلیل ساختاری استفاده شده است تا بتوان ضمن شناسایی مؤلفه‌ها، نحوه اثرگذاری و اثرپذیری آنها را نیز تبیین کرد.

۱. ادبیات نظری تحقیق

از آنجا که برخی مفاهیم و واژگان کلیدی استفاده شده در این پژوهش، ظرفیت برداشتهای گوناگون را دارند و ایجاد هم‌بانی و وحدت کلامی و بیانی، به عنوان مقدمه پرداخت به اصل موضوع است؛ در ادامه به تعریف و توضیح این مفاهیم اشاره می‌شود.

یک) مبانی و معارف ارزشی تشکل اسلامی

نگاه اسلام به تشکل، نگاهی مترقی است. اسلام خواسته است مسلمانان با اجتناب از عوامل فساد و پراکندگی و نفاق، جامعه‌ای متشکل و نیرومند به وجود آورند. در قوانین مختلف اسلام کوشش شده روزه‌های اختلاف از اول بسته شود و این یکی از اصول عالی و پرارزش است (ذوالفقاری، ۱۴۰۲). از سوی دیگر، ما به این تعلیم عالی اسلام ایمان داریم که «یدالله مع الجماعه»؛ دست خدا همراه مردمی است که با هم کار می‌کنند و همکاری اجتماعی مظهر «قدرت خدا» است. صفایی حائری (۱۴۰۳) معتقد است وقتی هدفها پیچیده می‌شود، تشکل و حزب مطرح می‌شود. حزب یا امت به معنای تجمع عده‌ای با یک هدف و یک ضرورت است؛ که هدفی اگر مطرح شد، تجمعی هم پشت سرش هست، تشکیلاتی هم درونش هست. مسخره است که بحث کنیم آیا در اسلام تشکل هست یا نه؛ چرا که اصلاً روح اسلام تشکل است. در اندیشه مقام معظم رهبری نیز هدف تشکلهای اسلامی، با دیگر تشکلهای متفاوت است. از دیدگاه ایشان، هدفهای اصلی تشکلهای دانشجویی، همان چیزهایی است که روی طاق بلند جنبش دانشجویی نوشته شده: ضدیت با استکبار، کمک به پیشرفت کشور، کمک

به اتحاد ملی، کمک به پیشرفت علم، حضور و شرکت در مبارزه و پیکار همگانی ملت ایران برای غالب آمدن بر توطئه‌ها و بر دشمنی‌ها (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۷). ایشان در جای دیگر تأکید می‌کنند که تشکلهای اسلامی در دانشگاهها، شأنی فراتر از تشکلهای اسلامی در غیر دانشگاهها دارد و این به خاطر اهمیت محیط دانشگاه و محیط دانشجویی است. اینکه جمعی از جوانان با انگیزه دینی، در مجموعه‌ای گرد بیایند و در محیط دانشجویی به تبلیغ دین و معارف اسلامی بپردازند و به اسلامی کردن محیط دانشگاهها کمک کنند، شرف بزرگی است و ارزش مضاعفی هم دارد. (همو، ۱۳۷۹)

شیوه اداره تشکل اسلامی با دیگر تشکلهای نیز متفاوت است. نکته‌ای که بایستی بدان توجه شود، تفاوت کار تشکیلاتی و سازمانی است. رقابتی شدید در محیط پیرامونی ما برای انجام امور و سازماندهی مردمی و شکل دهی به جامعه اسلامی بین سازمان و تشکیلات وجود دارد. بسیاری در قالب تشکیلات می‌خواهند فعالیت کنند، اما بدون توجه به وجوه تمایز تشکیلات و سازمان، سازمان ایجاد می‌کنند. در نتیجه جذابیت لازم برای حضور اعضا ایجاد نمی‌شود و به مرور، به سمت افول حرکت می‌کنند. برخی دیگر تشکیلات راه‌اندازی می‌کنند، ولی به محض رسیدن به کارآمدی‌هایی، به ویژه در حوزه خوداتکایی مالی، تبدیل به سازمان می‌شوند. یکی از ثمرات جدی سازمانی شدن، فعالیت‌های اجتماعی ما در کشور، مردن روح نشاط و شادابی آرمان‌گرایی و کار جهادی و مفهوم رشد افراد در فعالیت‌های سازمانی و فشل شدن کارآمدی نیروهای انقلابی به سبب گیر افتادن در بروکراسی‌های زائد و اصالت پیدا کردن شیوه‌های انجام کار به جای دستیابی به نتایج و پیشرفت امور است (عرب‌اسدی و همکاران، ۱۳۹۹). ضمن اینکه به تعبیر صفایی حائری (۱۴۰۳)، سازماندهی در کادرهای عقیدتی گوناگون، شکلهای گوناگون می‌گیرد. در نگاه اسلامی، دیگر سازماندهی به پیچاندن و غلطاندن نیست و با شیوه آقابالاسری که تو این کار را بکن، این کار را نکن، نمی‌شود کار کرد. در برخورد با حادثه‌ها باید در لحظه تصمیم گرفت. افراد باید به گونه‌ای تربیت شوند که بتوانند در لحظه‌ها تصمیم بگیرند، نه اینکه پنجاه ساعت بنشینند با هم طرح بریزند، جیغ و داد و فریاد؛ فردا هم می‌بینند آن چیزی که فکر می‌کردند، نیست. اینجا باید چه کرد؟ یا باید ماند و شرمند شد یا شروع کرد و در لحظه سریع تصمیم گرفت. افرادی به درد این صحنه‌ها می‌خورند که برای تصمیم‌گیری در لحظه ساخته شده‌اند.

مدیریت در تشکلهای دینی با تشکلهای غیر دینی تفاوت‌های بسیاری دارد. یکی از تفاوت‌های سیستم مبتنی بر تقوا با سیستم‌های معمول، تعداد کمتر قانون در آن است. این یک

تفاوت کمی است. یکی دیگر از تفاوت‌های آن، که یک تفاوت کیفی است، مجازات‌های سنگین اما غیر قطعی و شامل اندکی از مجرمان، به جای مجازات‌های غیر شدید اما قطعی و شامل تمام مجرمان است. بخش مهمی از قوانین و مجازات‌های پیش‌بینی شده در دین، از سنخ اول می‌باشند؛ در حالی که در سیستم‌های متداول و غربی، اوضاع برعکس است؛ یعنی اغلب مجازات‌ها، اگرچه ممکن است غیر شدید باشد، اما قطعی و شامل تمام مجرمان است (پناهیان، ۱۴۰۲). در روش تقوا، قانونی برای تشویق و تنبیه فوری نداریم؛ به انسانها مهلت داده می‌شود تا خودشان باشند. در روش تقوا، هیچ کسی را تحت تأثیر پست و پول، مدیریت نمی‌کنند. (همان)

دو) تعریف تشکلهای دانشجویی

جمعیتی مرکب از دانشجویان است که پس از دریافت مجوز رسمی فعالیت از مرجع ذیصلاح (هیئت نظارت دانشگاه - مصرح در فصل سوم آیین‌نامه تشکلهای اسلامی) در جهت تحقق اهداف اسلامی و ارزشهای انقلاب و نظام اسلامی مصرح در چارچوب قانون اساسی و آیین‌نامه تشکلهای اسلامی فعالیت می‌کند. (آیین‌نامه تشکلهای اسلامی، ۱۳۷۸)

آیت‌الله خامنه‌ای در بیانات خود، به وظایف تشکلهای دانشجویی در ۱۲ وظیفه اصلی حضور فکری و بیانی در مسائل مهم کشور و حضور فیزیکی در مواقع لازم، تبیین و قانع کردن دلها، افزایش سطح آگاهی سیاسی و دینی، افزایش مخاطبان در سطح دانشجویی، دفاع صریح و بدون تقیه از نظام اسلامی، تداوم و توسعه اردوهای جهادی، توجه به سبک زندگی ایرانی - اسلامی در اندیشه و عمل، تقویت گفتمانهای اصلی انقلاب، تشکیل جبهه واحد ضد آمریکایی - ضد صهیونیستی در سطح دانشجویان جهان اسلام، پرهیز از اتهام بی‌جا به افراد مبنی بر غیر انقلابی بودن، هم‌افزایی تشکلهای انقلابی دانشگاهها، نگاه راهبردی به انقلاب و تفکر درباره آینده اشاره می‌فرماید. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۵)

سه) تاریخچه تشکلهای دانشجویی در ایران

تشکلهای دانشجویی در ایران در یک سیر تاریخی، تطوری قابل توجه داشته و بنا به وضعیت نظام حاکم و مناسبات سیاسی و اجتماعی، نقشهای متفاوتی را پذیرفته‌اند. جدول ۱ (طهماسبی بلوک آباد و همکاران، ۱۳۹۵؛ شیرودی، ۱۳۸۴؛ اسفندیاری مهنی، ۱۳۹۵) بیانگر توضیحی کوتاه در این زمینه است.

جدول ۱: تاریخچه تشکلهای دانشجویی

توضیح	محدوده	دوره‌ها
این دوره با شکل‌گیری دانشگاه تهران آغاز می‌شود. در دوره رضاشاه که حکومت استبدادی به‌تمام معنا حکمفرما بود؛ دانشجویان شاغل به تحصیل، از حضور در خارج به عنوان بهترین وسیله برای مبارزه با رژیم وقت استفاده می‌کردند. از اقدامات دانشجویان این دوره، تظاهرات در آلمان و فرانسه علیه نمایندگان اعزامی رضاشاه و نیز چاپ مقالاتی در نشریات اروپایی علیه حکومت بود که باعث اعتراض شاه شد.	۱۳۱۳ تا ۱۳۲۰	دوره اول
با سقوط رضاشاه و تأسیس حزب توده در ۱۳۲۰ شمسی که سعی می‌کرد با استفاده از تمامی ابزار و سازوکارها در رسیدن به اهداف سیاسی خود مدد گیرد، قدمهای اولیه در ایجاد تشکل جنبش دانشجویی در داخل کشور برداشته شد. نخستین انجمن اسلامی دانشجویان در سال ۱۳۲۱ در دانشکده پزشکی دانشگاه تهران تأسیس شد. در فاصله ۱۳۲۸ تا ۱۳۳۰ که دوره مبارزات نهضت ملی شدن نفت است، دو دانشگاه تبریز و تهران فعال هستند، هرچند جو دانشگاه بیشتر در اختیار ملیون و کمونیست‌ها بود اما مرزبندی آنها با مسلمانان شدید نبود.	۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲	دوره دوم
نهضت ضد استعماری مردم ایران با کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به وسیله آمریکا و انگلیس سرکوب شد. دانشجویان در جریان نهضت ملی نفت به حمایت از آن نهضت پرداختند. با وقوع کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، دانشجویان یکپارچه به مخالفت با کودتا پرداختند. پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و سقوط دولت دکتر مصدق با همکاری آمریکا و انگلیس، گسترش نفوذ آمریکا و تجدید روابط سیاسی با انگلیس، عقد قرارداد کنسرسیوم نفت، محاکمات بی‌رویه و سلب آزادی‌های سیاسی و عدم اجرای قانون اساسی، وجود مشکلات مربوط به فقر عمومی و عقب‌ماندگی جامعه، زمینه نارضایتی و واکنش جنبش دانشجویی را فراهم کرد.	۱۳۳۲ تا ۱۳۴۱	دوره سوم
برخوردهای قاطع حضرت امام خمینی باعث نیرومندی جریان مذهبی در این دوره شد. در این دوره گرایش به مبارزه مسلحانه با رژیم شاه اوج گرفت. پس از سرکوب قیام پانزده خرداد، دو تحول اساسی در جنبش دانشجویی رخ داد: گسترش فعالیت‌های سیاسی دانشجویان ایرانی در خارج از کشور به‌خاطر انسداد سیاسی در داخل کشور و تشکیل گروه‌های چریکی دانشجویی در داخل کشور. حمله به دانشگاه در اول بهمن ۱۳۴۰ به‌وسیله رژیم گذشته و دستگیری و زندانی کردن رهبران گروه‌های سیاسی و سپس سرکوب قیام ۱۵ خرداد نشان داد که راه هرگونه فعالیت سیاسی در چارچوب قانون بسته است.	۱۳۴۱ تا ۱۳۵۷	دوره چهارم

دوره‌ها	محدوده	توضیح
دوره پنجم	بعد از انقلاب اسلامی	جنبش دانشجویی و بازسازی فکری بعد از انقلاب: توجه و عنایتی که امام خمینی به خواسته‌ها و نیازهای جنبش دانشجویی داشت، باعث تشدید پیوند و استحکام رابطه رهبر و جنبش دانشجویی شد. جنبش دانشجویی که به یک معنا نمایندگی بحران هویت جامعه را برعهده داشت، از یکسو از دستاوردهای تمدن غرب بیزار شده بود، چون رژیم شاه را مورد حمایت همان نظام‌های سیاسی غرب می‌دانست و از طرف دیگر دل خوشی به نظام‌های سوسیالیستی و کمونیستی نداشت.
		جنبش دانشجویی در نقش خط‌شکن تحول‌گرا: دانشجویان بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، نقشی ممتاز در عرصه‌های انقلاب اسلامی داشتند به طوری که در برخی موارد در مهم‌ترین مسائل کشور وارد عمل شده‌اند نظیر تسخیر سفارت آمریکا، فعالیت در اردوهای جهادی و ...
		جنبش دانشجویی در نقش حضور حماسی در دفاع مقدس: تقدیم هزاران شهید، جانباز و آزاده در دوران دفاع مقدس
		جنبش دانشجویی در نقش ادامه‌دهنده جریان انقلاب: فعالیت در حوزه‌های عمرانی و سازندگی کشور، فعالیت در عرصه‌های علمی و فناوری و موارد زیادی از این قبیل.

چهار) تربیت اسلامی

واژه «تربیت» در لغت، به معنای پروراندن یا پرورش دادن؛ یعنی به فعلیت رساندن نیروهای بالقوه آمده است (محمدرضایی، ۱۳۸۱) و در اصطلاح، به معنی مجموعه اصول و قواعد بنیادی و احکام و دستوراتی است که از سوی خدا به انسان داده شده است (خالدی، ۱۳۹۵). تربیت عبارت است از فراهم آوردن زمینه‌ها و مجموعه روشهایی که از ابتدای تولد و حتی قبل از تولد باید به کار برد تا استعدادهاى نهفته در وجود انسان، رشد یابد و شکوفا شود و در مسیر تکامل قرار گیرد (زندى و میرزایی فر، ۱۴۰۳). تربیت به معنای فعلیت بخشیدن به استعدادهاى بالقوه انسان در جهت قرب الهی است و شامل پرورش ابعاد شناختی، عاطفی و رفتاری متربی می‌شود. این نوع تربیت، نه در چارچوب زمان و مکان محدود می‌شود و نه به حوزه آموزش رسمی وابسته است؛ بلکه فرایندی فراگیر و پیوسته در سراسر زندگی انسان محسوب می‌شود (زارعی، ۱۴۰۲). آیت‌الله مهدوی کنی، تربیت را فرایندی پیچیده، تدریجی و مبتنی بر آموزه‌های وحیانی می‌دانست که تحقق آن بدون صبر، ریاضت و همراهی یک مربی اخلاقی و دلسوز ممکن نیست. از نظر ایشان، مربی باید علاوه بر آموزش علمی، الگویی رفتاری و معنوی برای

متریبان باشد. تربیت اسلامی در نگاه وی، تنها با هم‌افزایی وجوه عقلانی، عاطفی و عملی انسان و بر بستر یک هدایت مستمر، تحقق‌پذیر است. (داودی و جمالزاده، ۱۴۰۳)

طبق تعریف عرفانی فر و همکاران (۱۳۹۹) در دانشگاه امام صادق، تربیت عبارت است از مجموعه فعالیت‌های نظام‌مند با بهره‌گیری از داشته‌های درونی، ایجاد زمینه‌های بیرونی و رفع موانع؛ به منظور رشد همه‌جانبه و انتخاب گرایانه استعداد‌های فطری دانشجویان در چارچوب تعالیم الهی در سه بعد بینشی، گرایشی و کنشی در ساحات تربیت دانشجو. ساحات تربیتی دانشجو در دانشگاه امام صادق، در مجموع شامل ۱۳ ساحت (بعد) در چهار محور ارتباط با خدا، ارتباط با خود، ارتباط با دیگران و ارتباط با طبیعت است. در یک تقسیم منطقی، ساحات تربیت دانشجو به شرح ذیل در قالب ارتباطات چهارگانه قرار می‌گیرند. (اداره کل روابط عمومی و بین‌الملل دانشگاه امام صادق، ۱۳۹۹)

- ارتباط با خدا (به عنوان غایت تربیت): شامل ساحات تربیت اعتقادی، تربیت اخلاقی و تربیت عبادی؛
- ارتباط با خود (به عنوان موضوع تربیت): شامل ساحات تربیت زیستی و جسمانی، تربیت هنری و زیبایی‌شناختی، تربیت علمی و عقلانی و تربیت گرایشی و عاطفی؛
- ارتباط با هستی (به عنوان بستر تربیت):
  - ارتباط با دیگران (افراد): شامل ساحات تربیت سیاسی، تربیت فرهنگی و تمدنی، تربیت خانوادگی، تربیت اقتصادی و شغلی و تربیت اجتماعی؛
  - ارتباط با طبیعت: شامل ساحات تربیت زیست‌محیطی.

پنج) دانشگاه امام صادق (ع)

با توجه به اینکه جامعه مورد بررسی در این پژوهش به صورت خاص بر واحد برادران دانشگاه امام صادق متمرکز بود و پژوهشگران در مقاله حاضر کوشیده‌اند به صورت یک مورد خاص به این دانشگاه پردازند، چه بسا عمده یافته‌های این پژوهش به صورت کامل، قابلیت تعمیم به جوامع دانشگاهی دیگر را نداشته باشد. دانشگاه امام صادق در سال ۱۳۶۱ تأسیس شد. چشم‌انداز این دانشگاه، پس از ابلاغ راهبردهای مقام معظم رهبری در سال ۱۳۹۳، نیل به دانشگاه اسلامی مرجع شد. دانشگاه اسلامی، نهادی است در راستای تولید و تحول دانش و تربیت نخبگان علمی و بایمان براساس معارف اسلام و تعالیم اهل بیت (علیهم السلام) در علوم و فنون مورد نیاز. از سوی دیگر؛ دانشگاه مرجع، دانشگاهی است ممتاز در حوزه‌های تخصصی، به نحوی که مجموعه برون‌دادهای آن دارای بالاترین اثرگذاری و

بیشترین مراجعه‌کننده باشد. نظام علمی دانشگاهی دانشگاه امام صادق با تلفیقی از دروس معارف اسلامی و علوم متداول انسانی به همراه اجرای اصول تربیتی و اخلاقی حوزه‌های علمیه اجرایی شده است. در این نظام، دانشجویان همزمان با تحصیل علوم اسلامی، علوم متداول انسانی را نیز می‌آموزند. یکی از شاخصهای دانشگاه امام صادق، عدم اختلاط جنسیتی است؛ بر این اساس، دانشگاه به دو بخش برادران و خواهران تفکیک شده است.

ششد) مدل سه‌شاخگی سازمانی

برای تحلیل پدیده‌ای چندوجهی نظیر ایفای نقش تشکلهای دانشجویی در تربیت دینی، انتخاب چارچوب نظری که بتواند ابعاد مختلف موضوع را به صورت منسجم و تحلیلی بررسی کند، ضروری است. به همین سبب، از مدل سه‌شاخگی سازمانی استفاده شده است که امکان تحلیل چندسطحی نهادهای اجتماعی را فراهم می‌آورد.

مدل سه‌شاخگی، یکی از مدل‌های شناخته‌شده در بررسی یک پدیده، آسیب یا موضوع مهم در سازمان است (فقیه و سرلک، ۱۴۰۰). بر اساس مدل سه‌شاخگی، کل مفاهیم، رویدادها و پدیده‌های سازمانی بر حسب مدل نظری سه‌شاخه ساختار، رفتار (محتوا) و زمینه، قابل بررسی و تحلیل اند. (میرزایی اهرنجانی و سرلک، ۱۳۸۴)

منظور از شاخه ساختار سازمان، همه عناصر، عوامل و شرایط فیزیکی و غیر انسانی سازمان است که با نظم، قاعده و ترتیب خاصی به هم پیوسته؛ چارچوب، قالب، پوسته، بدنه یا هیكل فیزیکی و مادی سازمان را تشکیل می‌دهند. بنابر این، تمام منابع مالی و اطلاعاتی وقتی با ترکیب خاصی در بدنه کلی سازمان جاری می‌شوند، جزء شاخه ساختاری سازمان محسوب می‌شوند. در واقع؛ عوامل غیر زنده سازمان اند. منظور از شاخه محتوا یا رفتار سازمان، انسان و روابط انسانی در سازمان است که با هنجارهای رفتاری، ارتباطات غیر رسمی و الگوهای خاصی به هم پیوسته؛ محتوای اصلی سازمان را تشکیل می‌دهند که در واقع، عوامل زنده سازمان محسوب می‌شوند. در نهایت، منظور از شاخه زمینه، تمام شرایط و عوامل محیطی و برون‌سازمانی است که بر سازمان، محیط بوده؛ سیستم‌های اصلی یا ابرسیستم‌های سازمان، از قبیل مشتریان یا ارباب‌رجوع، دولت، بازار و سایر سیستم‌های محیطی سازمان را تشکیل می‌دهند. این شاخه، مهم‌ترین و اصلی‌ترین شاخه است و نه تنها موجب بقا و رشد دو شاخه دیگر، بلکه به وجود آورنده آنها در سازمان است و خلاصه بقا و رشد کلی سازمان بدان وابسته است. (فقیه و سرلک، ۱۴۰۰)

ارتباط بین عوامل ساختاری، رفتاری و زمینه‌ای به گونه‌ای است که هیچ پدیده یا رویداد سازمانی نمی‌تواند خارج از تعامل این سه شاخه صورت پذیرد. (محمودی میمند و همکاران، ۱۳۹۴)

۲. پیشینه پژوهش

رنجبران (۱۳۹۴) در «بررسی میزان تفاوت توانایی بالقوه و بالفعل تشکلهای دانشجویی در تأثیرگذاری مهندسی فرهنگی در دانشگاه از نگاه دانشجویان» به تحلیل نقش تشکلهای دانشجویی در عرصه مهندسی فرهنگی پرداخته است. این پژوهش که به روش پیمایشی انجام شده است، نشان می‌دهد بین توانایی بالقوه و بالفعل تشکلهای دانشجویی در تأثیرگذاری بر ابعاد مختلف مهندسی فرهنگی (شامل ابعاد فرهنگی، اجتماعی و سیاسی) تفاوت معنادار و قابل توجهی وجود دارد. به طور مشخص، دانشجویان ظرفیت بالقوه تشکلهای برای اثرگذاری را بالا ارزیابی کرده‌اند، اما این ظرفیت به صورت بالفعل در حد کمتری محقق شده است. یزدخواستی و همکاران (۱۳۹۷) در «بررسی عوامل مؤثر بر تربیت دینی دانشجویان دانشگاه کاشان»، به شناسایی عوامل تأثیرگذار بر تربیت دینی دانشجویان پرداختند. یافته‌های پژوهش نشان داد بین ویژگی‌های شخصیتی و علمی اساتید، عوامل خانوادگی، ساختار قانونی دانشگاه، روشهای تربیت دینی، محتوای متون دینی و جو کلی حاکم بر دانشگاه با تربیت دینی دانشجویان، رابطه مستقیم و معنادار وجود دارد. با این حال، بین عوامل فرهنگی-اجتماعی و پایگاه اقتصادی-اجتماعی با تربیت دینی، رابطه معناداری مشاهده نشد. به طور کلی، نتایج پژوهش یزدخواستی و همکاران با پژوهش بابایی فرد و همکاران (۱۳۹۵) درباره تأثیر دانشگاه بر وضعیت پایبندی به سبک زندگی دینی همسو بوده است. در هر دو پژوهش ملاحظه شد که پایبندی به آموزه‌های دینی به طور چشمگیری متأثر از وضعیت تربیت دینی موجود در دانشگاه است.

فقیهی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان «نقش برنامه‌های فرهنگی دانشگاه قم در تربیت دانشجویان از دیدگاه استادان و دانشجویان» به بررسی تأثیر برنامه‌های فرهنگی دانشگاه قم بر ابعاد تربیتی دانشجویان پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان داد برنامه‌های فرهنگی دانشگاه قم در ابعاد مختلف تربیتی (عقیدتی، اخلاقی، اجتماعی و فرهنگی) دارای تأثیر مثبت و معناداری است.

محمودی (۱۳۹۶) در «آسیب‌شناسی تربیت دینی دانشجویان از نظر اعضای هیئت علمی و دانشجویان دانشگاه پیام نور»، به بررسی موانع و چالشهای موجود در تربیت دینی دانشجویان دانشگاه پیام نور پرداخته است. این پژوهش به روش کیفی و با استفاده از مصاحبه انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که آسیبها و موانع تربیت دینی دانشجویان شامل دو بخش «آسیبهای خارج از دانشگاه» و «آسیبهای مربوط به دانشگاه» است. از جمله آسیبهای خارج

از دانشگاه می‌توان به تأثیر مخرب شبکه‌های ماهواره‌ای، استفاده نامناسب از فضای مجازی، مشکلات اقتصادی و دغدغه‌های شغلی، تبلیغات ناکارآمد دینی و ضعف کانونهای دینی و ناهماهنگی گفتار و رفتار والدین اشاره کرد. همچنین آسیبهای مربوط به دانشگاه، شامل تدریس دروس معارف توسط اساتید کم‌تجربه، به‌روز نبودن کتب معارف دانشگاه، نبود تعامل مناسب بین دانشگاه و حوزه علمی، زمان ناکافی برای تدریس دروس معارف، فعالیت ناکافی نهادهای مذهبی در دانشگاه و نمره‌گرایی دانشجویان بوده است.

طهماسبی بلوک آباد و کمیلی فرد (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «ارائه الگوی عملکرد برای تشکلهای دانشجویی بر اساس بیانات مقام معظم رهبری»، تلاش کردند تا یک الگوی عملیاتی و مطلوب برای تشکلهای دانشجویی طراحی کنند. این پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش نظریه داده‌بنیاد اجرا شده است. نتایج پژوهش شامل ۲۲۸ مضمون، ۷۸ مفهوم، ۳۱ مقوله فرعی و ۱۳ مقوله اصلی بود. این مقوله‌ها در شش دسته اصلی، شامل مقوله محوری (تحریک، تربیت و تعالی بخشی تشکیلات)، مقوله علی (توجه به ابعاد اندیشه‌ای و نظری)، مقوله واسطه‌ای (خودباوری و هم‌افزایی)، مقوله محیطی (روحیه نظم و قانون‌مداری)، مقوله راهبردی (چارچوب اندیشه‌ای و آرمان‌خواهی) و مقوله پیامدی (شناخت نیازهای کشور و مسئولیت‌پذیری) قرار گرفتند. پژوهشگران تأکید دارند که تقویت ابعاد اندیشه‌ای، خودباوری، مطالبه‌گری منصفانه و توجه به ارزشها و نیازهای اساسی کشور می‌تواند باعث اثربخشی بیشتر تشکلهای دانشجویی در مسیر اهداف انقلاب اسلامی شود.

حسین‌زاده و مشرفی (۱۳۸۹) در «تحلیل عاملی عوامل آسیب‌زای تربیت دینی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر»، به شناسایی و تحلیل عوامل آسیب‌رسان به تربیت دینی دانشجویان پرداختند. نتایج تحلیل عاملی نشان داد که شش عامل بیشترین تأثیر را در آسیب‌رسانی به تربیت دینی دانشجویان دارند که به ترتیب اهمیت، عبارت بودند از: شبهات دینی، عدم درک نیازها و مشکلات نسل جوان، ناکارآمدی کانونهای تربیت دینی، سهل‌انگاری و قصور والدین، فضای ریزوماتیک و ریاکاری.

مظاهری و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «نقش تشکلهای دانشجویی در توسعه فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر در نظام دانشگاهی»، با رویکردی توصیفی-تحلیلی تلاش کرده‌اند نقش این تشکلهای را در ترویج فریضه «امر به معروف و نهی از منکر» در محیط دانشگاه بررسی کنند. این مطالعه که به روش کتابخانه‌ای و تحلیل اسنادی انجام شده، جنبه‌ای مفهومی دارد و به اهمیت ویژه تشکلهای دانشجویی در نهادینه‌سازی و ترویج ارزشهای

اخلاقی و معنوی تأکید می‌ورزد. پژوهشگران نتیجه‌گیری کرده‌اند که این تشکلهای با نظارت بر فضای دانشگاهی و اجرای برنامه‌های فرهنگی و اخلاقی می‌توانند به ارتقای سلامت معنوی و اخلاقی دانشگاه و جامعه یاری رسانند.

زادهمهر (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «نقش تشکلهای دانشجویی در رشد اخلاقی دانشجویان در فضای دانشگاه»، با رویکرد توصیفی-تحلیلی به بررسی تأثیر فعالیت تشکلهای دانشجویی بر رشد اخلاقی و فرهنگی دانشجویان پرداخته است. بر اساس یافته‌های پژوهش، تشکلهای دانشجویی فضایی برای تعامل، گفت‌وگو و تبادل اندیشه فراهم می‌آورند که می‌تواند ارزشهای اخلاقی از جمله اخلاق کاری، رفتاری و دینی را در دانشجویان تقویت کند.

پژوهشهای بین‌المللی نیز نشان می‌دهند که مشارکت دانشجویان در تشکلهای مذهبی می‌تواند در رشد اخلاقی و معنوی آنان نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا کند. کردیت و وارزنسکی^۱ (۲۰۱۸) در مطالعه‌ای در آفریقای جنوبی نشان دادند که عضویت در تشکلهای مذهبی دانشجویی، به ویژه در قالب نقشهای رهبری، با رشد اخلاقی و معنوی افراد همراه است.

پژوهشی که توسط اقبال و همکاران (۲۰۲۳) انجام شده است، نشان داد که فعالیت در تشکلهای دانشجویی نقش بسزایی در ارتقای مهارتهای رهبری، افزایش اعتماد به نفس و تقویت شایستگی‌های اجتماعی دارد. دانشجویان از طریق برنامه‌ریزی رویدادها، تعامل با دیگران و تصمیم‌گیری گروهی، به سطح بالاتری از مهارتهای شخصی و حرفه‌ای دست می‌یابند.

فوبرت و گرینجر^۲ (۲۰۰۶) در یک مطالعه طولی به بررسی تأثیر عضویت در تشکلهای دانشجویی بر رشد روانی-اجتماعی دانشجویان سال اول و سال پایانی پرداختند. نتایج نشان داد که مشارکت فعال و به ویژه نقشهای رهبری در تشکلهای با رشد در حیطه‌هایی مانند استقلال، هدف‌مندی و روابط بین‌فردی همراه بوده است.

ابوالحسنی (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «کارکردهای تشکلهای دانشجویی»، به شناسایی و طبقه‌بندی نقشها و کارکردهای گوناگون این تشکلهای در فضای دانشگاهی و اجتماعی کشور پرداخته است. پژوهش با رویکرد کیفی و به روش کتابخانه‌ای انجام شده و بر مبنای علوم سیاسی و اجتماعی استوار است. نویسنده بدون بهره‌گیری از جامعه آماری مشخص، با مرور

---

1. Cradit & Wawrzynski
2. Foubert & Grainger

شناسایی مؤلفه‌ها و پیشرانهای ایفای نقش مؤثر تشکلهای ... ♦ ۱۶۳

ادبیات نظری و تحلیل مفهومی، شش کارکرد اساسی برای تشکلهای دانشجویی برمی‌شمارد: (۱) کارکرد فردی، شامل تقویت مهارتها، مسئولیت‌پذیری و رشد شخصیت دانشجویان فعال؛ (۲) کارکرد سیاسی، شامل تربیت سیاسی، مشارکت در فرایندهای سیاسی و گفت‌وگو؛ (۳) کارکرد فرهنگی و اجتماعی، شامل تعمیق فعالیت‌های فرهنگی، ترویج باورهای دینی و ایجاد بستر رشد فکری؛ (۴) کارکرد رفاهی، شامل کمک به حل مسائل صنفی و معیشتی دانشجویان؛ (۵) کارکرد سیستمی، شامل تأمین نیروی انسانی متعهد برای نظام آموزشی و تقویت مشروعیت آن؛ (۶) کارکرد ارتباطی یا بین‌نسلی، شامل پیوند میان دانشگاه و جامعه و انتقال ارزشها.

غزالی و همکاران (۱۳۹۹) در «آسیب‌شناسی تربیت دینی دانشجویان دانشگاه پیام نور با تأکید بر مکتب امام حسین (ع)»، به بررسی چالشها و موانع تربیت دینی در محیط دانشگاهی با الهام از آموزه‌های مکتب حسینی پرداخته‌اند. تمرکز پژوهش بر تحلیل مبانی نظری و مفهومی تربیت دینی بر پایه سیره و آموزه‌های عاشورایی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نبود الگوهای دینی مؤثر، ضعف در برنامه‌ریزی فرهنگی، بی‌توجهی به ابعاد عاطفی و معنوی دانشجویان، و کم‌رنگ بودن پیوند دانشگاه با ارزشهای دینی و انقلابی از جمله موانع مؤثر بر تربیت دینی دانشجویان است.

جدول ۲: پیشینه پژوهش

ردیف	عنوان مقاله	هدف مقاله	توضیحات	ارجاع
۱	بررسی عوامل مؤثر بر تربیت دینی دانشجویان دانشگاه کاشان	شناسایی عوامل مؤثر بر تربیت دینی دانشجویان	نقش مؤثر اساتید، خانواده و جو دانشگاه در تربیت دینی تأیید شده، ولی عوامل اجتماعی و اقتصادی رابطه معنادار نداشتند.	یزدخواستی و همکاران، ۱۳۹۷
۲	نقش برنامه‌های فرهنگی دانشگاه قم در تربیت دانشجویان	بررسی دیدگاه استادان و دانشجویان درباره تأثیر برنامه‌های فرهنگی بر تربیت دانشجویان	برنامه‌های فرهنگی اثربخش‌اند؛ استادان بیشتر از دانشجویان به اثربخشی این برنامه‌ها باور دارند.	فقیهی و همکاران، ۱۴۰۰
۳	آسیب‌شناسی تربیت دینی دانشجویان دانشگاه پیام نور	شناسایی موانع و آسیبهای تربیت دینی	فضای مجازی، ضعف اساتید معارف و عملکرد ضعیف نهادهای دینی، از	محمودی، ۱۳۹۶

ردیف	عنوان مقاله	هدف مقاله	توضیحات	ارجاع
		از منظر اعضای هیئت علمی و دانشجویان	جمله موانع مهم شناسایی شده‌اند.	
۴	تحلیل عاملی عوامل آسیب‌زای تربیت دینی دانشجویان دانشگاه آزاد	شناسایی عوامل آسیب‌زای تربیت دینی در دانشگاه آزاد واحد اهر	شباهت دینی، عدم درک نسل جوان، ناکارآمدی کانون‌های تربیتی و ریاکاری از مهم‌ترین آسیب‌ها می‌باشند.	حسین‌زاده و مشرفی، ۱۳۸۹
۵	آسیب‌شناسی تربیت دینی دانشجویان دانشگاه پیام نور با تأکید بر مکتب امام حسین (ع)	بررسی موانع تربیت دینی با رویکرد عاشورایی	ضعف الگو، بی‌توجهی به ابعاد معنوی و خلأ ارتباط دانشگاه با ارزش‌های دینی از آسیب‌های اصلی است.	غزالی و همکاران، ۱۳۹۹
۶	بررسی میزان تفاوت توانایی بالقوه و بالفعل تشکلهای دانشجویی در تأثیرگذاری مهندسی فرهنگی	تحلیل تفاوت بین ظرفیت بالقوه و بالفعل تشکلهای دانشجویی در مهندسی فرهنگی دانشگاه	یافته‌ها نشان داد ظرفیت بالقوه تشکلهای بالا اما در عمل کمتر بالفعل شده‌اند؛ با برنامه‌ریزی می‌توان اثرگذاری فرهنگی را افزایش داد.	رنجبران، ۱۳۹۴
۷	ارائه الگوی عملکرد برای تشکلهای دانشجویی بر اساس بیانات مقام معظم رهبری	استخراج ویژگی‌ها و الگوی مطلوب برای عملکرد تشکلهای بر اساس بیانات رهبری	با تحلیل داده‌بنیاد، الگویی شش‌بخشی از عوامل کلیدی مؤثر بر تشکلهای تدوین شده است.	طهماسبی بلوک‌آباد و کمیلی‌فرد، ۱۳۹۵
۸	نقش تشکلهای دانشجویی در توسعه فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر در نظام دانشگاهی	تبیین نقش تشکلهای در ترویج فرهنگ امر به معروف در دانشگاه	مقاله‌ای مفهومی که راهکارهایی برای ترویج این فریضه دینی از طریق تشکلهای ارائه می‌دهد.	مظاهری و همکاران، ۱۳۹۰
۹	نقش تشکلهای دانشجویی در رشد اخلاقی دانشجویان در فضای دانشگاه	تبیین تأثیر تشکلهای بر رشد اخلاقی و فرهنگی دانشجویان	تشکلهای با حمایت مدیریتی دانشگاه می‌توانند نقش مهمی در اخلاق‌سازی محیط دانشگاهی ایفا کنند.	زادمهر، ۱۳۹۹

ردیف	عنوان مقاله	هدف مقاله	توضیحات	ارجاع
۱۰	کارکردهای تشکلهای دانشجویی	طبقه‌بندی نقشها و کارکردهای گوناگون تشکلهای دانشجویی	تشکلهای دارای شش کارکرد کلیدی از جمله: فردی، سیاسی، فرهنگی، رفاهی، سیستمی و ارتباطی اند.	ابوالحسنی، ۱۳۸۸
۱۱	نقش تشکلهای دانشجویی در پایداری امنیت فرهنگی	بررسی نقش تشکلهای دانشجویی در حفظ امنیت فرهنگی کشور	تشکلهای می‌توانند با فعالیت آگاه‌ساز و مقاومتی، مانع از نفوذ فرهنگی و تهدیدات نرم شوند.	بهاری، ۱۳۹۷

پژوهشهای انجام‌شده را می‌توان در دو گروه دسته‌بندی کرد. گروه اول، مطالعاتی است که پیرامون عوامل مؤثر در تربیت دینی و فرهنگی در دانشگاه، تحلیل انجام داده‌اند. تمرکز این مقالات بر شناسایی متغیرهای تأثیرگذار در تربیت دینی و فرهنگی دانشجویان است. گروه دوم، مقالات مرتبط با نقش و کارکرد تشکلهای دانشجویی در دانشگاه است. این پژوهشها به تبیین نقشها، ظرفیتهای و عملکردهای تشکلهای دانشجویی در ابعاد سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اخلاقی و دینی در دانشگاه می‌پردازند.

مرور مطالعات انجام‌شده در زمینه نقش تشکلهای دانشجویی در تربیت دینی، نشان‌دهنده اهمیت جدی پژوهشگران به ابعاد گوناگون این موضوع در سالهای اخیر است. پژوهشهایی همچون رنجبران (۱۳۹۴)، طهماسبی و کمیلی‌فرد (۱۳۹۵) و ابوالحسنی (۱۳۸۸)، به کارکردها و ظرفیتهای بالقوه تشکلهای دانشجویی در ابعاد فرهنگی، اجتماعی و سیاسی پرداخته و نقش این تشکلهای را در ایجاد فضای مشارکتی و تربیتی در دانشگاه برجسته کرده‌اند. در سوی دیگر، پژوهشهایی مانند محمودی (۱۳۹۶)، حسین‌زاده و مشرفی (۱۳۸۹) و زارع جعفری زواره و همکاران (۱۴۰۱)، به آسیب‌شناسی تربیت دینی دانشجویان پرداخته، موانعی نظیر ناکارآمدی نهادهای دینی، ضعف برنامه‌ریزی فرهنگی و فاصله گرفتن از هویت دینی را شناسایی کرده‌اند. همچنین مظاهری و همکاران (۱۳۹۰) و زادمهر (۱۳۹۹) بر نقش تشکلهای دانشجویی در ترویج ارزشهای اخلاقی و معنوی در محیط دانشگاه تأکید داشته، حمایت مدیریتی دانشگاه از این تشکلهای را از عوامل کلیدی در موفقیت آنان معرفی کرده‌اند.

مرور پیشینه نشان می‌دهد که اغلب پژوهشهای پیشین، یا رویکردی توصیفی و مفهومی داشته‌اند یا صرفاً به بررسی یک بُعد خاص از نقش تشکلهای پرداخته‌اند. پژوهش حاضر در صدد است با بهره‌گیری از رویکرد تحلیل میک‌مک، گامی نوین در شناسایی و اولویت‌بندی

عوامل کلیدی مؤثر در این حوزه بردارد و به ارتقای اثربخشی تشکلهای دانشجویی در مسیر تحقق اهداف تربیت دینی در دانشگاه امام صادق کمک کند.

ب) روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با هدف شناسایی عوامل و پیشرانهای مؤثر بر ایفای نقش تشکلهای دانشجویی در تربیت دینی دانشگاهها انجام شده است. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت، توصیفی-تحلیلی است. به منظور دستیابی به هدف پژوهش، از رویکرد تحلیل ساختاری با بهره‌گیری از تکنیک میک‌مک^۱ استفاده شده است. این تکنیک، ابزاری کارآمد برای تحلیل اثرات متقابل میان متغیرها و شناسایی پیشرانهای کلیدی در سیستم‌های پیچیده است (بهاگوات و همکاران، ۲۰۲۳). میک‌مک در مطالعات مختلف علوم انسانی و اجتماعی به عنوان ابزار آینده‌نگاری و تحلیل ساختاری به کار رفته و امکان شناسایی عوامل کلیدی راهبردی را فراهم می‌کند (مارین ولز و کوئینترو گارزون، ۲۰۲۵)^۲. انتخاب این روش، مبتنی بر ماهیت چندوجهی و شبکه‌ای عوامل اثرگذار بر نقش‌آفرینی تشکلهای دانشجویی در تربیت دینی دانشگاههاست که نیازمند تحلیل روابط علی و معلولی میان این عوامل است. (قره‌خانی و موسوی، ۲۰۱۸)

در مرحله انتقال از بخش کیفی به بخش کمی، برای پالایش و تأیید عوامل اولیه استخراج‌شده از مصاحبه‌ها، از روش گروه کانونی استفاده شد. ترکیب این گروه شامل خبرگانی در حوزه تربیت دینی و فعالیت تشکلی، از جمله استاد راهنمای تشکلهای دانشجویان فعال در حوزه تربیتی و ادوار باسابقه تشکلهای دانشجویی بوده است. این افراد به صورت هدفمند و بر اساس معیارهایی همچون: سابقه اجرایی، دانش نظری و آشنایی با میدان عمل انتخاب شدند. جلسات گروه کانونی در فضایی نیمه‌ساختاریافته برگزار شد و اعضای آن، ضمن بررسی ۲۳ مؤلفه احصا شده از مرحله کیفی، به ارزشیابی تأثیر متقابل میان مؤلفه‌ها پرداختند. داده‌های به دست آمده از این مرحله، به طور مستقیم در تدوین ماتریس اثرات متقابل برای ورود به مرحله تحلیل میک‌مک استفاده شدند.

پژوهش حاضر در دو فاز اصلی انجام شده است. در فاز اول، با استفاده از مطالعات اسنادی و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با خبرگان، عوامل اولیه شناسایی شدند. سپس در فاز دوم،

1. MICMAC
2. Marín-Vélez & Quintero-Garzón

شناسایی مؤلفه‌ها و پیشرانهای ایفای نقش مؤثر تشکلهای ... ♦ ۱۶۷

با استفاده از تکنیک میک‌مک، اثرگذاری و اثرپذیری متقابل این عوامل تحلیل و پیشرانهای کلیدی شناسایی شدند. (نامور و همکاران، ۱۴۰۱)

در گام نخست، با بهره‌گیری از مطالعه اسنادی، منابع علمی مرتبط شامل مقالات، پایان‌نامه‌ها، گزارشهای سیاستی و اسناد فرهنگی دانشگاهی بررسی و تحلیل شد. همچنین برای پوشش شکافهای احتمالی در ادبیات موجود، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۱۱ نفر از خبرگان دانشگاهی، شامل مسئولان معاونت دانشجویی - فرهنگی، فعالان تشکلهای و اساتید در حوزه تعلیم و تربیت که دارای تجربه مستقیم در حوزه تشکلهای دانشجویی و تربیت دینی‌اند، انجام شد. محورهای اصلی مصاحبه، طبق مدل سه‌شاخگی، بر شناسایی عوامل ساختاری، محتوایی یا رفتاری و عوامل زمینه‌ای مؤثر بر نقش آفرینی تشکلهای دانشجویی در تربیت دینی متمرکز بود. در جدول ۳ می‌توان اطلاعات جمعیت‌شناختی مصاحبه‌شوندگان را مشاهده کرد.

جدول ۳: اطلاعات جمعیت‌شناختی مصاحبه‌شوندگان

ردیف	جنسیت	مقطع تحصیلی	رشته تحصیلی	نقش تشکیلاتی	مصاحبه‌شونده
۱	مرد	دکتری	مدیریت بازاریابی	استاد تشکیلات	P1
۲	مرد	دکتری	الهیات	مسئول سابق و استاد تشکیلات	P2
۳	مرد	دکتری	مدیریت آموزشی	استاد تشکیلات	P3
۴	مرد	دکتری	مدیریت	مسئول سابق و استاد تشکیلات	P4
۵	مرد	دکتری	مدیریت صنعتی	مسئول تشکیلات	P5
۶	مرد	دکتری	علوم سیاسی	مسئول سابق تشکیلات	P6
۷	مرد	کارشناسی ارشد	معارف اسلامی و اقتصاد	مدیر کل فرهنگی دانشگاه	P7
۸	مرد	کارشناسی ارشد	معارف اسلامی و مدیریت صنعتی	مسئول تشکیلات	P8
۹	مرد	کارشناسی ارشد	معارف اسلامی و مدیریت بازرگانی	مدیر فرهنگی دانشگاه	P9
۱۰	مرد	کارشناسی ارشد	معارف اسلامی و مدیریت	مسئول سابق تشکیلات	P10

ردیف	جنسیت	مقطع تحصیلی	رشته تحصیلی	نقش تشکیلاتی	مصاحبه‌شونده
۱۱	مرد	کارشناسی ارشد	معارف اسلامی و اقتصاد	مسئول سابق تشکیلات	P11

عوامل اولیه استخراج شده در قالب بازینه ۱ اولیه، تدوین و برای اعتبارسنجی در اختیار جمعی از خبرگان حوزه مدیریت فرهنگی، تربیت دینی و مسئولان سابق تشکلهای دانشجویی قرار گرفت. پس از بازبینی و پالایش نظرات خبرگان، فهرست نهایی عوامل برای ورود به مرحله تحلیل اثرات متقابل آماده شد. سپس برای تحلیل نظام مند این عوامل، از تحلیل ساختاری میک مک استفاده شد. این فرایند مشابه با پژوهشهایی است که به بررسی محرکهای فرهنگی در محیط آموزشی پرداخته‌اند. برای نمونه، عرب شیراز و همکاران (۲۰۲۴) در مطالعه‌ای با هدف شناسایی پیشرانهای ارتقای سازگاری فرهنگی دانش‌آموزان مهاجر، از میک مک برای تحلیل اثرات متقابل میان عوامل کلیدی استفاده کردند.

برای پاسخ به سؤال اصلی پژوهش پس از مصاحبه با خبرگان و متخصصان، مصاحبه‌ها کدگذاری شدند به گونه‌ای که پس از بررسی و مذاقه در هر جمله از مصاحبه برای آن کدی در نظر گرفته شد و پس از مقایسه جمله‌ها و عبارت‌های حاصل با یکدیگر، دسته‌بندی شده و در ادامه مقوله‌های اصلی و در پایان مضامین اصلی شناسایی شد. گفتنی است که در مجموع، ۴۷۸ کد به عنوان کدهای پایه از مصاحبه‌ها استخراج شد. با توجه به اینکه مرحله کدگذاری همزمان با هر کدام از مصاحبه‌ها صورت می‌گرفت، طی فرایند مصاحبه‌ها مشخص شد که با انجام مصاحبه جدید، اطلاعات تازه یا کد جدیدی به کدهای دیگر اضافه نمی‌شود؛ به نحوی که در دو مصاحبه پایانی، کد تازه‌ای اضافه نشد و به اصطلاح، پژوهش به اشباع نظری رسید. شاخصها در ۲۳ دسته کلی طبقه‌بندی شده است که در جدول ۴، نمونه کدگذاری مصاحبه‌های انجام شده مشاهده می‌شود.

جدول ۴: نمونه استخراج مضامین از مصاحبه‌ها

مضمون اصلی	مضمون فرعی	مفهوم	گزاره (مثال جمله‌ای از مصاحبه)
وجود استاد یا راهبر تشکیلاتی	نقش حمایتی استاد	هدایت و مشاوره استاد	همه برنامه‌های مهم تشکل با مشورت استاد راهبر انجام می‌شود.
		نقش راهبری در تصمیم‌گیری	وقتی استاد همراه ماست، برنامه‌ریزی‌ها نظم بیشتری دارد و خطاها کمتر می‌شود.
	مدیریت بحرانهای داخلی توسط استاد	حل تعارضات توسط استاد	استاد راهبر کمک می‌کند تعارضها و اختلافات داخل تشکل مدیریت شود.
برخوردارى از نیروى انسانی توانمند و دغدغه‌مند	ارتقای کیفیت منابع انسانی	تخصص‌گرایی در اعضا	اعضای تشکل باید در حوزه کاری خود توانمند و فعال باشند
	تعهد عملی اعضا	دغدغه‌مندی فرهنگی نیاز به انگیزه فردی	بدون دغدغه دینی و فرهنگی نباید در تشکل مسئولیتی پذیرفت. تشکلهایی که اعضای بی‌انگیزه دارند، معمولاً در انجام مأموریت‌هایشان شکست می‌خورند.
تلاشگری برای دستیابی به هدف	هدف‌گرایی	پشتکار در مسیر هدف	ما حتی در شرایط سخت هم پیگیر رسیدن به اهداف تعیین شده هستیم.
		هدف‌گرایی پایدار	برای ما مهم است که به اهداف واقعی برسیم، حتی اگر مسیر طولانی باشد.
	اراده برای تحقق اهداف	انعطاف در مسیر هدف	گاهی برای رسیدن به نتایج، باید بارها برنامه را اصلاح کنیم ولی دست نمی‌کشیم
برخوردارى از رویکرد حل مسئله	توانایی حل بحران	مدیریت موقعیتهای چالشی	تشکل موفق تشکلی است که بتواند مشکلات پیش‌بینی نشده را مدیریت کند.
	تفکر تحلیلی برای حل علمی مشکلات	رویکرد تحلیلی به مسائل	ما در جلسات هسته‌ای تشکل، همیشه اول مشکلات را تحلیل می‌کنیم، سپس برای مشکلات راه‌حل ارائه می‌کنیم.
		تصمیم‌سازی داده‌بنیاد	مسائل دانشگاه باید به طور سیستمی بررسی و با تحلیل داده‌های واقعی برایشان تصمیم گرفته شود.

به دلیل ماهیت تخصصی پژوهش، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. انتخاب نمونه‌ها بر مبنای تخصص علمی، تجربه مدیریتی و سابقه فعالیت مستقیم در حوزه تشکلهای دانشجویی و تربیت دینی انجام گرفت.

- خبرگان کلیدی که واجد شرایط بودند، به عنوان مشارکت کنندگان اصلی پژوهش انتخاب شدند. این افراد نقش محوری در تکمیل پرسشنامه اثرات متقابل داشتند.
- برای گردآوری داده‌ها از سه ابزار اصلی ذیل استفاده شد:
- مطالعه اسنادی: مرور جامع منابع علمی داخلی و خارجی، اسناد بالادستی فرهنگی دانشگاهی و گزارشهای رسمی مرتبط با تشکلهای دانشجویی و تربیت دینی.
  - مصاحبه نیمه ساختاریافته: با هدف کشف عوامل اولیه و دریافت دیدگاههای عمیق خبرگان.
  - پرسشنامه ماتریسی اثرات متقابل: این پرسشنامه شامل جدول ماتریسی عوامل شناسایی شده بود که از خبرگان خواسته شد میزان اثرگذاری هر متغیر بر سایر متغیرها را با مقیاس عددی (۰ تا ۳) تعیین کنند.
- پس از گردآوری داده‌ها، تحلیل آنها با استفاده از نرم افزار میک مک انجام شد. این نرم افزار یکی از شناخته شده ترین ابزارهای تحلیل ساختاری است که با هدف شناسایی پیشرانهای کلیدی و تحلیل روابط شبکه‌ای بین عوامل طراحی شده است (گودت، ۲۰۰۶).
- گامهای اصلی تحلیل به شرح ذیل است:
- تشکیل ماتریس اثرات متقابل^۲: عوامل نهایی شناسایی شده در سطرها و ستونهای یک ماتریس مربعی قرار گرفتند و هر خبره، میزان اثرگذاری یک متغیر بر سایر عوامل را با این مقیاس که صفر: بدون اثر، یک: اثر ضعیف، دو: اثر متوسط و سه: اثر قوی و همچنین پی به معنای تأثیر بالقوه تعیین کرد.
  - محاسبه شاخصهای اثرگذاری و اثرپذیری: میک مک بر اساس داده‌های این ماتریس، برای هر متغیر، شاخص اثرگذاری^۳ و شاخص اثرپذیری^۴ را محاسبه کرد. شاخص اثرگذاری، نشان دهنده قدرت تأثیرگذاری متغیر بر سایر عوامل و شاخص اثرپذیری، بیانگر میزان تأثیرپذیری آن از سایر عوامل است. (قره‌خانی و موسوی، ۲۰۱۸)
  - ترسیم نقشه پراکندگی عوامل: بر اساس شاخصهای محاسبه شده، هر متغیر در یک نمودار پراکندگی دوبعدی قرار گرفت که محور افقی، بیانگر اثرپذیری و محور عمودی، بیانگر اثرگذاری است. این نقشه، ساختار کلی سیستم و جایگاه هر متغیر را نمایش می‌دهد. (نامور و همکاران، ۱۴۰۱)

---

1. Gudet
2. Direct Influence Matrix
3. Driving Power
4. Dependence Power

- دسته‌بندی عوامل: مطابق با کاربردهای شناخته‌شده در آموزش عالی، این تکنیک توانسته دسته‌بندی دقیقی از موانع یا عوامل کلیدی ارائه دهد (کوندو و پروز، ۲۰۲۲). عوامل بر اساس جایگاه در نقشه به چهار دسته تقسیم شدند: عوامل تأثیرگذار^۲ به معنای اثرگذاری بالا و اثرپذیری پایین‌اند؛ عوامل وابسته^۳ بر اثرگذاری پایین و اثرپذیری بالا اشاره دارند؛ عوامل دووجهی^۴ عواملی‌اند که اثرگذاری و اثرپذیری بالایی دارند و عوامل مستقل^۵ اثرگذاری و اثرپذیری پایینی دارند. (گودت، ۲۰۰۶)

- شناسایی پیشرانهای کلیدی: در نهایت، عوامل ناحیه پیشرانها به عنوان عوامل کلیدی راهبردی شناسایی شدند؛ این عوامل نقش اصلی را در شکل‌دهی آینده سیستم ایفا می‌کنند. (فیروزه و عیسی‌زاده، ۱۴۰۲)

۱. پایایی و اعتبارسنجی
برای افزایش اعتبار نتایج:

- فهرست عوامل اولیه با نظر خبرگان، اصلاح و نهایی شد.
- خروجی میک‌مک (تحلیل مستقیم و غیر مستقیم) توسط دو تحلیلگر مستقل بررسی شد.
- بازبینی نهایی نتایج توسط برخی از خبرگان منتخب انجام شد.

ج) یافته‌های پژوهش

برای شناسایی عوامل و پیشرانهای ایفای نقش مؤثر تشکلهای دانشجویی در تربیت دینی دانشگاه امام صادق، ضمن مطالعه اسناد و مدارک معاونت دانشجویی و فرهنگی دانشگاه، با خبرگان این حوزه مصاحبه انجام شد. پس از تحلیل مضمون مصاحبه‌های انجام‌شده، ۲۳ مؤلفه مؤثر بر ایفای نقش تشکلهای دانشجویی در تربیت دینی دانشگاه امام صادق، احصا شد. سپس یک گروه کانونی، شامل استاد راهنمای تشکلهای، ادوار تشکلهای دانشجویی و دانشجویان فعال در زمینه تربیتی تشکیل شد. پس از بررسی مؤلفه‌های احصا شده از مصاحبه‌ها در گروه کانونی، به بررسی و نمره‌دهی به تأثیر هر یک از مؤلفه‌ها بر سایر مؤلفه‌ها پرداخته شد. برای تکمیل و محاسبه ماتریس

---

1. Kundu & Perwez
2. Driver
3. Dependents
4. Linkage Variables
5. Autonomous

تأثیرات متقابل، برای هر یک از مؤلفه‌ها یک عبارت اختصاری تعیین شد تا امکان ورود داده‌ها به نرم‌افزار فراهم شود. در جدول ۵، مؤلفه‌های احصا شده بیان شده‌اند.

جدول ۵: متغیرهای احصا شده

ردیف	متغیر	توضیح
۱	استقلال ساختاری تشکل	تشکل به گونه‌ای تعریف می‌شود که تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌های آن تابع نهاد یا ساختار بیرونی مشخصی نباشد.
۲	وجود استاد یا راهبر تشکیلاتی	در ساختار تشکل، فردی به عنوان راهبر یا مربی خارج از بدنه دانشجویی در کنار اعضا حضور دارد.
۳	ظرفیت همراهی با سایر تشکلهای	تشکل با توجه به ساختار و روابط حاکم بر نیروی انسانی و توان لجستیکی و فکری، امکان همکاری فکری و اجرایی با دیگر تشکلهای را دارد.
۴	برخورداری از نیروی انسانی توانمند و دغدغه‌مند	تشکل دارای اعضای با توانایی‌های فردی و علاقه‌مندی نسبت به فعالیتهای فرهنگی، اجتماعی یا دینی است.
۵	کار تشکیلاتی و جمع‌گرایانه	فعالتهای تشکل مبتنی بر تقسیم وظایف، مشارکت گروهی و کار گروه‌محور سازماندهی می‌شود.
۶	انعطاف ساختاری	ساختار تشکل در مواجهه با تغییر شرایط یا نیازهای جدید، قابلیت بازنگری در سازوکارها و برنامه‌ها را داراست.
۷	برخورداری از نظام و مبنای فکری منسجم دینی	تشکل دارای چارچوبی نظری است که بر پایه مبانی دینی تعریف و هدایت می‌شود.
۸	تربیت چندبعدی در عمل	در فرایندهای اجرایی و درونی تشکل، زمینه‌هایی از رشد در حوزه‌های مختلف رفتاری، اجتماعی و فکری برای افراد وجود دارد.
۹	توجه به نیازهای عینی جامعه	در طراحی مأموریت‌ها و فعالیتهای تشکل به مسائلی که در سطح دانشگاه یا جامعه قابل مشاهده و پیگیری است، توجه دارد.
۱۰	تلاشگری برای دستیابی به هدف	فعالیت اعضا بر مبنای پیگیری مداوم و صرف انرژی برای رسیدن به اهداف از پیش تعیین شده سامان می‌یابد.
۱۱	نگاه راهبردی عمل‌گرایانه	تشکل فعالیتهای خود را بر اساس اهداف کلان و برنامه‌ریزی عملیاتی طراحی و اجرا می‌کند.
۱۲	برخورداری از رویکرد حل مسئله	در فرایندهای تصمیم‌گیری و اقدام، تشکل مسائل موجود در جامعه را شناسایی و برای رفع آنها راه‌حل‌هایی طراحی می‌کند.

شناسایی مؤلفه‌ها و پیش‌رانه‌های ایفای نقش مؤثر تشکلهای ... ۱۷۳

ردیف	متغیر	توضیح
۱۳	برخورداری از هویت جمعی مشترک	در بین اعضای تشکل، درک و تعریف مشترکی از وابستگی سازمانی و چارچوب کلی فعالیتها وجود دارد.
۱۴	وحدت گفتمانی	میان اعضای تشکل، شباهت یا نزدیکی قابل توجهی در تحلیل‌ها، مفاهیم کلیدی و زبان گفتمانی دیده می‌شود.
۱۵	ارتقای جسارت انجام کارهای بزرگ	در روند فعالیتها، فرصت‌هایی برای مواجهه با موقعیت‌های پرچالش یا تصمیم‌گیری‌های غیر روزمره برای اعضا وجود دارد.
۱۶	اخلاص و روحیه ایثار در فعالیتها	در نوع انجام فعالیتها، گرایش به گذشتن از منافع فردی یا شخصی در میان اعضا مشاهده می‌شود.
۱۷	آرمان‌خواهی پیش‌برنده	جهت‌گیری فعالیت‌های تشکل با تمرکز بر اهداف کلی و بلندمدت شکل می‌گیرد.
۱۸	شخصی‌سازی پوشش دغدغه اعضا	در تعاملات درون تشکیلاتی، به موضوعات مورد توجه اعضا و دغدغه‌های خاص افراد پرداخته می‌شود.
۱۹	حمایت مالی از تشکلهای	تشکل در انجام فعالیتها از منابع مالی مشخصی بهره‌مند است که می‌تواند از داخل یا خارج دانشگاه تأمین شده باشد.
۲۰	هم‌سویی با اهداف تربیتی دانشگاه و آموزش عالی	فعالیت‌های تشکل با برخی از سیاست‌ها و اهداف کلان تربیتی دانشگاه یا نظام آموزش عالی هم‌راستا است.
۲۱	هم‌راستایی با دولت‌های وقت از نظر فکری	مواضع یا برنامه‌های تشکل در برخی موارد با گفتمان یا سیاست‌های اجرایی دولت مستقر تطابق دارد.
۲۲	رسانه فعال	تشکل دارای ابزارهایی برای تولید و انتشار محتوا در قالب رسانه‌ای، اعم از نشریه، شبکه اجتماعی یا پلتفرم‌های مشابه است.
۲۳	فعالیت معطوف به دانشگاه	بخش عمده‌ای از برنامه‌ریزی‌ها، اقدامات و مسئله‌مندی‌های تشکل حول موضوعات و محیط دانشگاه شکل می‌گیرد.

در جدول ۶، تأثیر هر یک از مؤلفه‌های ستون عمودی بر ستون افقی توسط گروه کانونی، بررسی و به این صورت ارزشگذاری شده است که صفر به منزله بدون تأثیر، ۱ تأثیر ضعیف، ۲ تأثیر متوسط و ۳ تأثیر قوی است و P به معنای تأثیر بالقوه است.

جدول ۶: ماتریس تأثیر متقابل مؤلفه‌ها بر اساس نظر پانل همکاران

Y	X	U	T	S	R	Q	P	O	N	M	L	K	J	I	H	G	F	E	D	C	B	A	
۱	۲	۲	۱	۲	۳	۱	۰	۲	۱	۲	۱	۲	۱	۱	۲	۰	۳	۱	۲	۲	۲	۰	استقلال ساختاری تشکل
۱	۱	۰	۱	۰	۲	۳	۳	۲	۳	۳	۲	۲	۱	۲	۳	۳	۲	۳	۳	۲	۰	۲	وجود استاد یا راهبر تشکیلاتی
۱	۱	۰	۱	۰	۰	۱	۰	۲	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۰	۱	۱	۲	۰	۰	۱	ظرفیت همراهی با سایر تشکلهای
۲	۳	۱	۱	۱	۳	۳	۲	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۲	۲	۲	۳	۳	۰	۲	۲	۲	برخورداری از نیروی انسانی توانمند و دغدغه‌مند
۱	۲	۰	۰	۱	۱	۲	۱	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۲	۱	۱	۰	۳	۱	۲	۳	کار تشکیلاتی و جمع‌گرایانه
۱	۲	۱	۱	۱	۳	۲	۰	۲	۱	۲	۲	۱	۲	۲	۲	۰	۰	۳	۳	۲	۱	۱	انعطاف ساختاری
۰	۱	۱	۱	۰	۱	۲	۲	۱	۳	۳	۱	۲	۲	۱	۳	۰	۱	۲	۳	۱	۲	۱	برخورداری از نظام و مبنای فکری منسجم دینی
۰	۱	۰	۰	۰	۱	۱	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۰	تربیت چندبعدی در عمل
۱	۲	۱	۱	۱	۳	۳	۰	۲	۲	۲	۳	۲	۳	۰	۲	۱	۳	۲	۲	۱	۰	۰	توجه به نیازهای عینی جامعه
۱	۳	۱	۱	۲	۱	۲	۱	۳	۱	۲	۲	۳	۰	۲	۲	۱	۲	۲	۲	۱	۰	۰	تلاشگری برای دستیابی به هدف
۲	۳	۱	۱	۰	۰	۳	۰	۳	۱	۱	۳	۰	۳	۳	۲	۱	۲	۲	۲	۱	۰	۰	نگاه راهبردی عملگرایانه

شناسایی مؤلفه‌ها و پیشرانهای ایفای نقش مؤثر تشکلهای ... ♦ ۱۷۵

۱	۳	۱	۲	۱	۲	۳	۱	۳	۲	۲	۰	۳	۲	۳	۲	۱	۳	۲	۲	۲	۱	۱	برخورداری از رویکرد حل مسئله
۰	۱	۱	۰	۱	۱	۳	۱	۳	۳	۰	۱	۲	۲	۱	۳	۱	۲	۳	۳	۱	۲	۲	برخورداری از هویت جمعی مشترک
۰	۱	۲	۰	۰	۰	۳	۱	۲	۰	۳	۱	۲	۲	۱	۱	۳	۲	۳	۳	۱	۲	۱	وحدت گفتمانی
۰	۳	۱	۱	۳	۰	۳	۱	۰	۳	۳	۱	۳	۳	۱	۲	۰	۲	۲	۳	۱	۰	۲	ارتقای جسارت انجام کارهای بزرگ
۰	۱	۰	۰	۰	۰	۳	۰	۲	۱	۱	۱	۰	۲	۱	۳	۰	۰	۱	۲	۱	۰	۰	اخلاص و روحیه ایثار در فعالیتها
۰	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۳	۲	۳	۳	۲	۳	۳	۲	۰	۰	۲	۲	۱	۰	۱	آرمان خواهی پیش برنده
۰	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۱	۰	۰	۰	۲	۲	۲	۲	۱	۰	۲	۰	۲	۰	۰	شخصی سازی پوشش دغدغه اعضا
۰	۲	۱	۱	۰	۱	۱	۱	۲	۰	۰	۱	۰	۲	۲	۱	۰	۱	۱	۲	۰	۰	۲	حمایت مالی از تشکلهای
۳	۰	۲	۰	۲	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	همسویی با اهداف تربیتی دانشگاه و آموزش عالی
۱	۱	۰	۰	۳	۰	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	همراستایی با دولتهای وقت از نظر فکری
۰	۰	۱	۱	۳	۱	۲	۱	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۲	۱	۰	۰	۱	۲	۱	۰	۱	رسانه فعال
۰	۱	۰	۳	۲	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۰	۱	۲	۲	۱	فعالیت معطوف به دانشگاه

همان گونه که در جدول ۷ مشاهده می شود، درجهٔ پرشدگی ۷۲/۲۱ است. از مجموع ۲۸۲ رابطهٔ ارزیابی شده در این ماتریس، ۱۴۷ رابطه عددشان صفر بوده است؛ بدین معنی که عوامل بر یکدیگر تأثیرگذار نبوده اند. ۱۷۱ رابطه عددشان یک بوده که نشان دهندهٔ این است که عوامل تأثیر کمی بر یکدیگر داشته اند. ۱۲۴ رابطه عددشان دو می باشد که نشان می دهد عوامل تأثیر پذیری و تأثیر گذاری به نسبت بیشتری داشته اند. همچنین ۸۷ رابطه عددشان سه بوده است و از تأثیر گذاری و تأثیر پذیری بسیار زیادی برخوردار بوده اند.

جدول ۷: تحلیل اولیهٔ داده های ماتریس و تأثیرهای متقاطع

شاخص	ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	تعداد صفر	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	تعداد P	مجموع	پراکندگی
مقدار	۲۳	۲	۱۴۷	۱۷۱	۱۲۴	۸۷	۰	۲۸۲	۷۲/۲۱

متغیرها در نرم افزار میک مک در پنج گروه دسته بندی می شوند. اولین گروه شامل متغیرهای مستقل (ناحیه ۱) می شود که قدرت تأثیر گذاری و تأثیر پذیری ضعیفی دارند. این متغیرها تا حدودی از سایر متغیرها مجزا می باشند و ارتباط کمی دارند. گروه دوم، متغیرهای وابسته (ناحیه ۲) را شامل می شود که از قدرت نفوذ ضعیف، اما وابستگی بالایی برخوردارند. گروه سوم، متغیرهای رابط (ناحیه ۳) می باشند. این متغیرها قدرت نفوذ و وابستگی بالایی دارند. در واقع؛ هر گونه عملی روی این متغیرها منجر به تغییر سایر متغیرها می شود. گروه چهارم، متغیرهای محرک (ناحیه ۴) می باشند. این متغیرها از قدرت نفوذ بالا و وابستگی پایینی برخوردارند. متغیرهایی که از قدرت نفوذ بالا بهره مندند، متغیرهای کلیدی خوانده می شوند. شکل ۱، قرار گیری هر ناحیه را نشان می دهد.

تأثیر پذیری	ناحیه ۳	ناحیه ۴
تأثیر گذاری	ناحیه ۲	ناحیه ۱

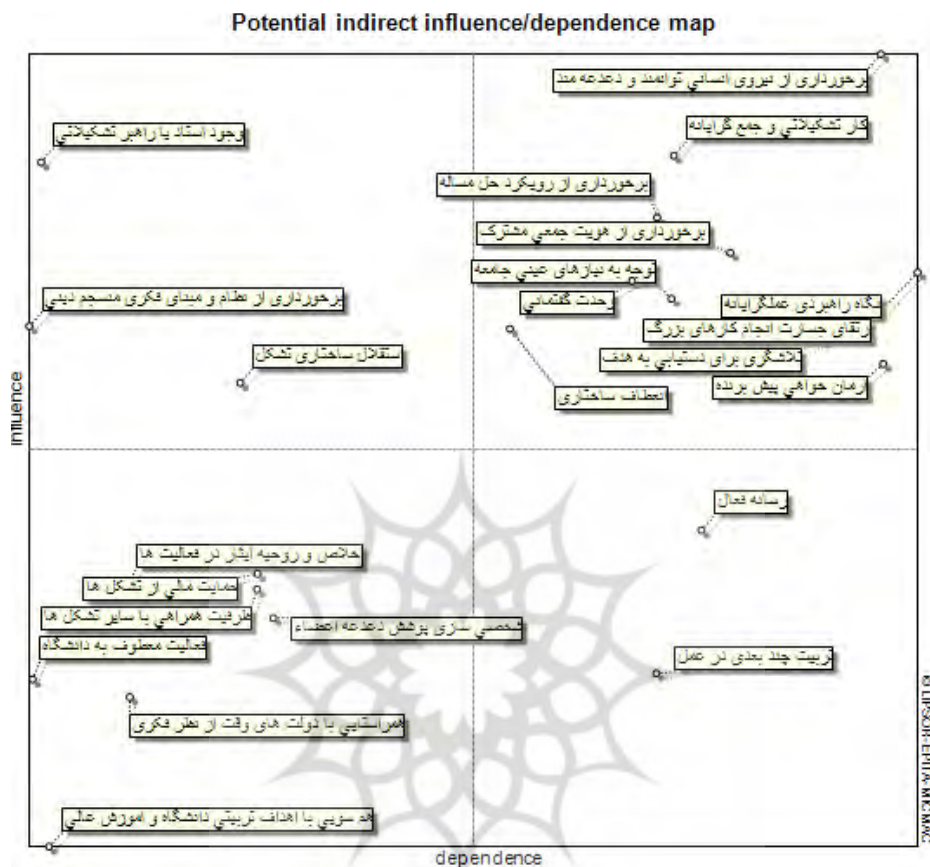
شکل ۱: ناحیه های قرارگیری متغیرها در نرم افزار میک مک

با توجه به شکل ۲ که پراکندگی متغیرها را نشان می دهد، می توان بیان داشت متغیرهایی نظیر برخورداری از نیروی انسانی توانمند و دغدغه مند، کار تشکیلاتی و جمع گرایانه برخورداری از رویکرد حل مسئله، برخورداری از هویت جمعی مشترک، توجه به نیازهای عینی جامعه، نگاه راهبردی عمل گرایانه، ارتقای جسارت انجام کارهای بزرگ، تلاشگری

برای دستیابی به هدف، آرمان‌خواهی پیش‌برنده، انعطاف ساختاری متغیرهای محرک هستند که همزمان بیشترین تأثیرگذاری و تأثیرپذیری را در سیستم و دستیابی به اهداف پژوهش دارند. با تغییر این متغیرها سایر متغیرها دچار تغییراتی خواهند شد. متغیرهای همسویی با اهداف تربیتی دانشگاه، همراستایی با دولت وقت از نظر فکری، فعالیت معطوف به دانشگاه، شخصی‌سازی پوشش دغدغه اعضا، ظرفیت همراهی با سایر تشکلهای، حمایت مالی از تشکلهای، اخلاص و ایثار در فعالیتها متغیرهای مستقل تحقیق‌اند که تأثیرگذاری و تأثیرپذیری خاصی در نقش‌آفرینی تشکلهای دانشجویی دانشگاه امام صادق در تربیت دینی ندارند.

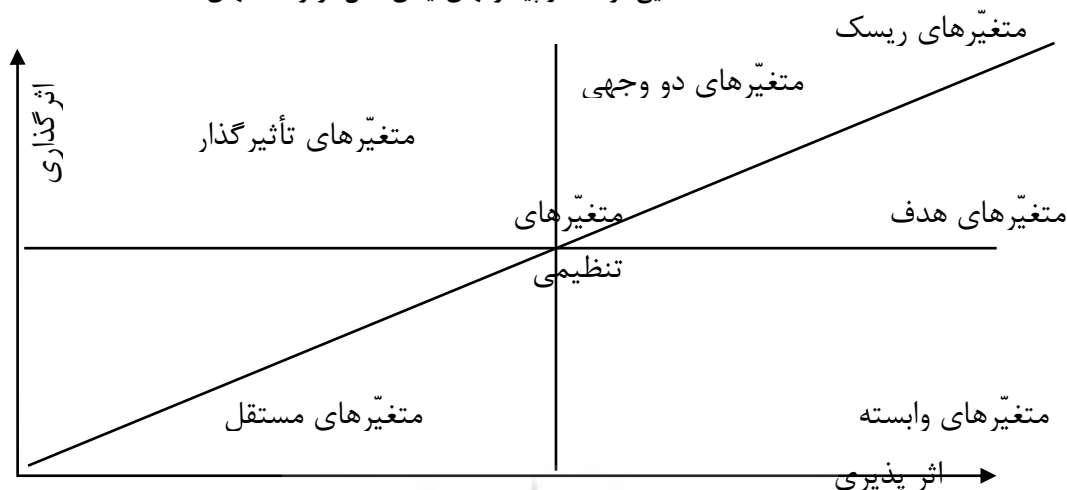
پس از تجزیه و تحلیل داده‌ها، جایگاه هر یک از عوامل به طور کامل مشخص است. در شکل ۲ می‌توان نقش هر یک از متغیرها را در نقش‌آفرینی تشکلهای دانشجویی در تربیت دینی مشاهده کرد.

خروجی نرم‌افزار میک‌مک، عوامل کلیدی مؤثر را برای تعیین نبود قطعیتها به منظور ترسیم سناریوهای مدّ نظر ایجاد می‌کند (گودت، ۲۰۰۶). در مجموع، متغیرها دارای دو نوع تأثیر مستقیم و غیر مستقیم‌اند که در ادامه به آن پرداخته می‌شود. در تحلیل صفحه پراکندگی متغیرها می‌توان پنج دسته از متغیرها را در سیستم شناسایی کرد: ۱. متغیرهای تأثیرگذار، ۲. متغیرهای ریسک، ۳. متغیرهای ثانویه؛ ۴. متغیرهای مستقل، ۵. متغیرهای تنظیمی. این متغیرها در شکل ۳ نشان داده شده‌اند. متغیرهای ریسک در این شکل، همان عوامل کلیدی موفقیت‌اند. تحلیل متغیرهای این شکل از نظر اعمال شرایط و تعیین ناسازگارها و حذف متغیرهای غیر مؤثر توسط نرم‌افزار میک‌مک انجام می‌شود.

شکل ۲: نقشه پراکندگی متغیرها بر اساس تأثیرهای مستقیم و غیر مستقیم

از مجموع ۲۳ متغیر، ۱۱ متغیر جزء متغیرهای ریسک‌اند؛ شامل برخورداری از نیروی انسانی توانمند و دغدغه‌مند، کار تشکیلاتی و جمع‌گرایانه، برخورداری از رویکرد حل مسئله، برخورداری از هویت جمعی مشترک، توجه به نیازهای عینی جامعه، نگاه راهبردی عمل‌گرایانه، ارتقای جسارت انجام کارهای بزرگ، تلاشگری برای دستیابی به هدف، آرمان‌خواهی پیش‌برنده و انعطاف ساختاری. همچنین متغیرهای اخلاص و روحیه ایثار در فعالیتها، حمایت مالی از تشکلها، شخصی‌سازی پوشش، دغدغه اعضا، ظرفیت همراهی با سایر تشکلها، فعالیت معطوف به دانشگاه، همراستایی با دولت از نظر فرهنگی، همسویی با اهداف تربیتی دانشگاه و آموزش علمی، جزء متغیرهای مستقل‌اند؛ بدین معنا که در نسبت با سایر متغیرها اثرگذاری و اثرپذیری کمتری دارند.

شکل ۳: جایگاه متغیرهای راهبردی

۱. اثرات مستقیم متغیرها بر یکدیگر

در فرایند تحلیل روابط بین متغیرها، شدت تأثیر هر متغیر بر سایر متغیرها در بازه‌ای از صفر تا سه و بر اساس نظر خبرگان تعیین می‌شود. در این چارچوب، میزان تأثیری که یک متغیر از سایر متغیرها دریافت می‌کند به عنوان تأثیرپذیری آن و میزانی که آن متغیر بر سایرین اثر می‌گذارد، به عنوان تأثیرگذاری شناخته می‌شود. بر اساس نتایج به‌دست آمده از جدول ۸، متغیر برخورداری از نیروی انسانی توانمند و دغدغه‌مند، بیشترین میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم را داراست.

۲. اثرات غیر مستقیم متغیرها بر یکدیگر

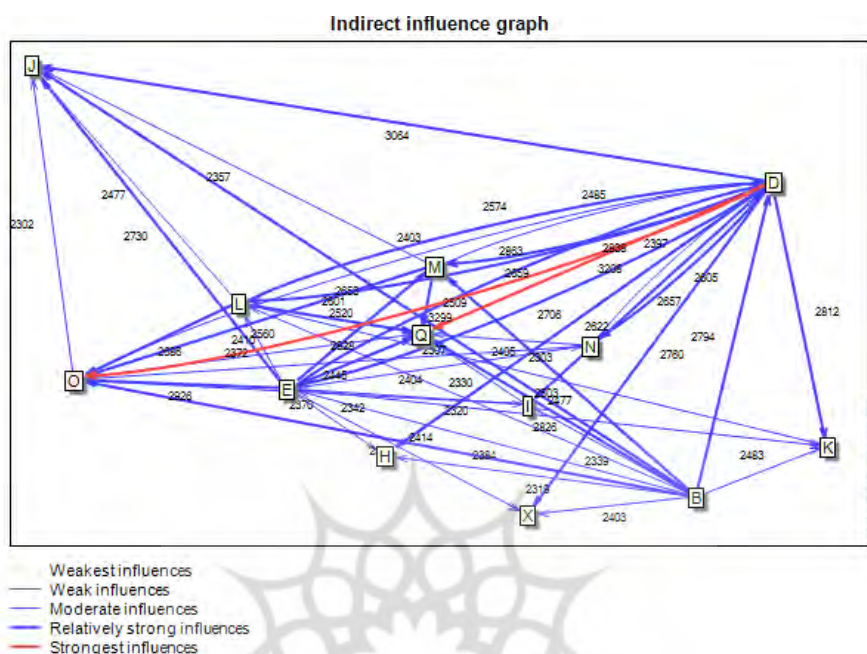
در بخش تحلیل تأثیرات غیر مستقیم، ماتریس اولیه روابط متقابل میان متغیرها، در توانهای دوم، سوم، چهارم و بالاتر، ضرب می‌شود. این عملیات ریاضی به منظور سنجش زنجیره‌ای روابط و تأثیرات غیر مستقیم بین متغیرها صورت می‌گیرد. بر اساس نتایج به‌دست آمده تحلیل جدول ۸، مشخص شد که متغیر وجود استاد یا راهبر تشکیلاتی از تفاوت معناداری در میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری برخوردارند. همچنین متغیر ارتقای جسارت انجام کارهای بزرگ بیشترین اثرپذیری غیر مستقیم را شامل می‌شود.

جدول ۳: اثرهای مستقیم و غیر مستقیم متغیرها بر یکدیگر

ردیف	متغیر	اثرهای مستقیم		اثرهای غیر مستقیم	
		میزان تأثیرپذیری	میزان اثرگذاری	میزان تأثیرپذیری	میزان اثرگذاری
۱	A	323	500	319	462

ردیف	متغیر	اثرهای مستقیم		اثرهای غیر مستقیم	
		میزان تأثیرپذیری	میزان اثرگذاری	میزان تأثیرپذیری	میزان اثرگذاری
۲	B	235	647	220	649
۳	C	338	264	327	288
۴	D	661	764	636	741
۵	E	514	617	534	655
۶	F	441	514	452	508
۷	G	205	500	214	510
۸	H	544	205	525	216
۹	I	529	544	532	534
۱۰	J	588	514	607	498
۱۱	K	529	500	557	500
۱۲	L	514	632	525	602
۱۳	M	558	544	562	572
۱۴	N	514	500	513	549
۱۵	O	647	558	655	556
۱۶	P	264	279	262	290
۱۷	Q	632	441	637	478
۱۸	R	338	235	335	263
۱۹	S	338	308	327	301
۲۰	T	250	117	224	70
۲۱	U	264	205	264	196
۲۲	X	529	352	547	338
۲۳	Y	235	250	215	211

بر اساس تحلیل غیر مستقیم متغیرها که در شکل ۴ قابل مشاهده است، عامل O (که مطابق با ماتریس مؤلفه ارتقای جسارت انجام کارهای بزرگ است) به عنوان متغیری که بیشترین تأثیرگذاری غیر مستقیم را دارد، انتخاب شد. این عامل به واسطه اثرگذاری غیر مستقیم گسترده و قدرت پیوند با سایر عوامل، می‌تواند نقش راهبردی در بهبود عملکرد تشکلهای دانشجویی ایفا کند.

شکل ۱: اثرگذاری غیر مستقیم متغیرها (از تأثیر ضعیف تا تأثیر قوی)

۳. اثرات بالقوه مستقیم و غیر مستقیم متغیرها

افزون بر روابط بالفعل میان متغیرها، نوعی دیگر از روابط تحت عنوان روابط بالقوه نیز وجود دارد که در امر برنامه‌ریزی می‌تواند استفاده شود. این روابط، ظرفیتهایی از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری را نشان می‌دهند که ممکن است در وضعیت فعلی به صورت کامل فعال نشده باشند؛ اما در صورت فراهم بودن شرایط، قابلیت بالفعل شدن دارند. همان‌طور که در جدول ۷ نیز قابل مشاهده است، تعداد P صفر است. بنابر این، تأثیرات بالقوه مستقیم و غیر مستقیم متغیرها با تأثیرات مستقیم و غیر مستقیم متغیرها برابر است.

د) جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

تشکلهای دانشجویی به عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای غیر رسمی در محیط‌های دانشگاهی، نقشی فراتر از فعالیتهای اجرایی صرف ایفا می‌کنند و بستری پویا برای تربیت غیر رسمی دانشجویان فراهم می‌آورند. اهمیت این نهادها در تربیت دینی از آن‌روست که می‌توانند به صورت ملموس در شکل‌دهی باورها و هویت دینی دانشجویان تأثیرگذار باشند. از این منظر،

تقویت ظرفیتهای تربیتی تشکلهای دانشجویی از مؤلفه‌های حیاتی برای ارتقای کیفیت معنوی دانشگاهها به شمار می‌آید.

شناسایی پیشرانهای ایفای نقش مؤثر تشکلهای دانشجویی، به عنوان اقدامی راهبردی، بسترساز جهت‌دهی هدفمند به فعالیتهای تربیتی این نهادهاست. پیشرانهایی که با استفاده از روش تحلیل ساختاری میک‌مک در این پژوهش شناسایی شدند، امکان درک بهتر از سازوکارهای اثرگذاری و اثرپذیری درون تشکلهای فراهم کرده‌اند. این تحلیل نشان می‌دهد که بدون شناخت نظام‌مند از عوامل کلیدی و نحوه تعامل آنها، سیاستهای حمایتی در حوزه تربیت دینی دانشجویان، محکوم به ناکارآمدی خواهند بود.

تحلیل داده‌های پژوهش با استفاده از روش میک‌مک نشان داد که مؤلفه «برخورداری از نیروی انسانی توانمند و دغدغه‌مند» در صدر مؤثرترین عوامل قرار دارد. این مؤلفه، بالاترین میزان تأثیرگذاری و همچنین بیشترین میزان تأثیرپذیری، نشان‌دهنده نقش محوری و دوسویه آن در شبکه روابط میان سایر عوامل است. به عبارتی؛ نیروی انسانی نه تنها عاملی تعیین‌کننده در فعال شدن سایر ابعاد تشکل است، بلکه خود نیز به شدت از شرایط و عوامل پیرامونی تأثیر می‌پذیرد. در کنار مؤلفه برخورداری از نیروی انسانی توانمند و دغدغه‌مند، مؤلفه‌هایی نظیر کار تشکیلاتی و جمع‌گرایانه، برخورداری از رویکرد حل مسئله، برخورداری از هویت جمعی مشترک، توجه به نیازهای عینی جامعه، وحدت‌گفتمانی، نگاه راهبردی عمل‌گرایانه، ارتقای جسارت انجام کارهای بزرگ، تلاشگری برای دستیابی به هدف، آرمان‌خواهی پیش‌برنده و انعطاف ساختاری به عنوان متغیرهای دوجبهی، ظرفیت لازم را برای ایفای نقش مؤثر تشکلهای دانشجویی در تربیت دینی دانشگاهها فراهم می‌سازند.

پس از آن، مؤلفه‌هایی چون «وجود استاد یا راهبر تشکیلاتی»، «برخورداری از رویکرد حل مسئله» و «کار تشکیلاتی و جمع‌گرایانه» در زمره عوامل با بیشترین تأثیرگذاری مستقیم قرار گرفتند. این نتایج مؤید آن است که توان تربیتی تشکلهای نه فقط به بستر و فضای دانشگاهی، بلکه به عناصر انسانی و سازوکارهای درونی همچون رهبری فکری، فرهنگ مشارکت و قدرت تحلیل مسائل وابسته است. در سمت مقابل، مؤلفه‌هایی مانند «آرمان‌خواهی پیش‌برنده»، «تلاشگری برای دستیابی به هدف»، «رسانه فعال» و «برخورداری از هویت جمعی مشترک»، از جمله عوامل با بیشترین میزان تأثیرپذیری‌اند. این مؤلفه‌ها در صورتی به درستی فعال می‌شوند که ساختارهای پیش‌برنده آنها درون تشکل تقویت شده

باشد. به بیان دیگر؛ آرمان‌خواهی و هویت جمعی زمانی به رشد واقعی می‌رسند که در بستر یک سازمان منسجم، با رهبری مؤثر و نیروی انسانی مؤمن و توانمند، پرورش یابند. یادآوری این نکته نیز ضروری است که اساساً پژوهش‌های علوم اجتماعی با درجه‌ای از سهل‌ممتنع بودن همراه‌اند؛ یعنی گاه تشخیص نوآوری یک پژوهش، با دشواری همراه است. در پژوهش حاضر همواره این سؤال وجود دارد که بالاخره اگر بناست یک تشکل دانشجویی روی تربیت دینی دانشگاهی متمرکز شود (که به جهات مختلفی هم ضروری است)، روی کدام مؤلفه‌ها و پیشرانها سرمایه‌گذاری کند؟ از سوی دیگر، سؤال مهم‌تر این است که روی کدام مؤلفه‌ها سرمایه‌گذاری نکرده، به آنها توجه کمتری کرده است؟ یافته‌های پژوهش حاضر از این جهت ارزشمند خواهد بود؛ به ویژه اینکه خبرگان محل رجوع، دارای تجربه و دانش تخصصی قابل توجهی در این موضوع بوده‌اند. با اینکه یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که برخورداری از نیروی انسانی توانمند و دغدغه‌مند، مهم‌ترین مؤلفه یا عامل است و طبیعی است که از یک جهت، وجود چنین مؤلفه‌ای و همچنین اهمیت آن بر کسی پوشیده نیست؛ ولی این مؤلفه از این نظر در پژوهش حاضر مورد توجه است که یکی از پیشرانهای ایفای نقش مؤثر تشکلهای دانشجویی در تربیت دینی دانشگاهی است، و گرنه می‌توان مؤلفه‌های بسیاری را بر شمرده؛ ولی اینکه کدام مؤلفه پیشران است و کدام یک نیست، واقعاً مهم و راهگشا است.

از منظر مدل سه‌شاخگی نیز می‌توان نتیجه گرفت که مؤلفه‌های اثرگذار عمدتاً به لایه ساختاری و رفتاری تعلق دارند؛ برای مثال، «کار جمع‌گرایانه» و «راهبر تشکیلاتی» به بُعد رفتاری و «ساختار انسانی توانمند» به بُعد ساختاری اشاره دارد. در مقابل، مؤلفه‌هایی که در لایه زمینه‌ای (مانند فضای فرهنگی و سیاسی دانشگاه یا سیاستهای رسمی) تعریف می‌شوند، اغلب نقش پذیرنده و بسترپذیر دارند و اثرگذاری آنها وابسته به فعال‌شدن عناصر پیش‌گفته است.

در پایان گفتنی است که تحقق نقش تربیتی تشکلهای دانشجویی، نیازمند نگاهی تلفیقی و چندلایه است که هم ساختار تشکل، هم رفتارهای درونی آن و هم زمینه‌های نهادی و بیرونی را در بر گیرد. توجه یکجانبه به هر کدام از این سطوح، موجب ناتوانی در طراحی مداخله مؤثر خواهد شد. یافته‌های این پژوهش می‌تواند مبنایی برای طراحی سیاستهای حمایتی از تشکلهای دانشجویی در دانشگاهها باشد و به ارتقای کیفیت تربیت دینی در فضای آموزش عالی منجر شود. یافته‌های این پژوهش می‌تواند مبنای تدوین سیاستها و برنامه‌های

۱۸۴ ♦ فصلنامه علمی مدیریت در دانشگاه اسلامی، شماره ۲۹

مبثتی بر فعال‌سازی ظرفیتهای بالفعل و بالقوه تشکلهای دانشجویی قرار گیرد و به ارتقای نقش آنها در تربیت دینی دانشگاهها یاری رساند.

منابع

- ابوالحسنی، سید رحیم (۱۳۸۸). «کارکردهای تشکلهای دانشجویی». سیاست، سال چهارم، ش ۱۲: ۲۴-۱.
- اداره کل روابط عمومی و بین‌الملل دانشگاه امام صادق (۱۳۹۹). «الگوی ساحات (ابعاد) تربیت دانشجو در دانشگاه امام صادق». اخبار دانشگاه: <https://B2n.ir/nm8437>
- اسفندیاری مهنی، زهرا (۱۳۹۵). «بررسی و تبیین جنبشهای دانشجویی سالهای ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷ ش.». رهیافت تاریخی، سال پنجم، ش ۱۴: ۲۰-۱.
- بهاری، اکبر (۱۳۹۷). «نقش تشکلهای دانشجویی در پایداری امنیت فرهنگی». دوازدهمین کنگره ملی پیشگامان پیشرفت، تهران.
- پناهیان، علیرضا (۱۴۰۲). مدیریت تقوآمحرور، طرحی برای اداره جامعه. قم: بیان معنوی.
- حسین زاده، امیدعلی و هاشم مشرفی (۱۳۸۹). «تحلیل عاملی عوامل آسیب‌زای تربیت دینی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر». زن و مطالعات خانواده، ۲(۷): ۶۰-۴۱.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۹). <https://khl.ink/f/24660>.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۷). <https://khl.ink/f/4992>.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵). <https://khl.ink/f/33721>.
- خالدی، محسن (۱۳۹۵). «بررسی نقش معلم در تربیت دینی و اخلاقی دانش‌آموزان (مطالعه موردی: دانش‌آموزان متوسطه شهر مریوان)». کنگره پیشگامان پیشرفت.
- داودی، محمدرضا و ناصر جمالزاده (۱۴۰۳). «ابعاد الگوی تربیت از منظر مرحوم آیت‌الله مهدوی کنی رحمه‌الله». تربیت اسلامی، ۱۹(۴۹): ۲۰-۱.
- ذوالفقاری، محسن (۱۴۰۲). تشکیلاتی بهستی. تهران: نشر معارف.
- رنجبران، داود (۱۳۹۴). «بررسی میزان تفاوت توانایی بالقوه و بالفعل تشکلهای دانشجویی در تأثیرگذاری مهندسی فرهنگی در دانشگاه از نگاه دانشجویان». فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال پنجم، ش ۱: ۳۸-۵۵.
- زادمهر، محمد (۱۳۹۹). «نقش تشکلهای دانشجویی در رشد اخلاقی دانشجویان در فضای دانشگاه». مجموعه مقالات سومین همایش بین‌المللی روان‌شناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی.
- زارع جعفری زواره، محمود؛ حسین مؤمنی مهمومی، مهدی زیرک، احمد اکبری و تورج فلاح مهنه (۱۴۰۱). «الگوی جاری تربیت دینی در دانشگاه آزاد اسلامی: رویکرد نظریه داده بنیاد». مطالعات برنامه‌دستی آموزش عالی، ۱۳(۲۶): ۲۷۶-۲۵۱.

- زارعی، خدیجه (۱۴۰۲). «اصول تربیت اسلامی و بررسی صلاحیت معلم در شکل‌گیری آن». ششمین همایش بین‌المللی روان‌شناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی.
- زندی، خلیل و داود میرزایی فر (۱۴۰۳). «تحلیل محتوای کیفی کتاب «تعلیم و تربیت در اسلام»: استخراج الگوی تربیت اسلامی از دیدگاه شهید مرتضی مطهری». پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۳۲(۶۵): ۷۸-۵۹.
- سند چشم‌انداز دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام). قابل دسترس در: <https://isu.ac.ir/content/5817/>
- شیروودی، مرتضی (۱۳۸۴). «تاریخ و هویت جنبش دانشجویی ایران». انسان‌پژوهی دینی (مجمع آموزش عالی شهید محلاتی)، دوره دوم، ش ۳: ۱۲۷-۵۵.
- صفائی حائری، علی (۱۴۰۳). مدیریت و سازندگی. قم: لیل‌القدر.
- طهماسبی بلوک آباد، رضا و سید مجتبی کیمی‌فرد (۱۳۹۵). «ارائه الگوی عملکرد برای تشکلهای دانشجویی بر اساس بیانات مقام معظم رهبری». مطالعات راهبردی بسیج، ۱۹(۷۲): ۳۱-۵۵.
- عرب‌اسدی، حسین؛ حمیدرضا محمدی و مهدی زارع (۱۳۹۹). عرصه عرضه عرضه. تهران: امتداد دانش.
- عرفانی فر، اکبر و همکاران (۱۳۹۹). «ساحات (ابعاد)، اهداف و بایسته‌های کارویژه تربیت دانشجو در دانشگاه امام صادق». ۴۱-۳۸.
- غزالی، سعید؛ زهره اسماعیلی، محمدهاشم رضایی و مهران فرج‌الهی (۱۳۹۹). «آسیب‌شناسی تربیت دینی دانشجویان دانشگاه پیام نور با تأکید بر مکتب امام حسین (ع)». آموزش در علوم انتظامی، سال هفتم، ش ۲۵: ۳۷۷-۳۵۹.
- فقیه، محمدباقر و محمدعلی سرلک (۱۴۰۰). «ارائه چارچوب سه شاخگی سرزندگی سازمانی». مدیریت سازمانهای دولتی، ۹(۴) (پیاپی ۳۶): ۵۴-۴۱.
- فقیهی، علی؛ تقی بهرامی، نصوص جعفری و احمد زرین‌کفش (۱۴۰۰). «نقش برنامه‌های فرهنگی دانشگاه قم در تربیت دانشجویان از دیدگاه استادان و دانشجویان». مطالعات فرهنگ-ارتباطات، سال بیست و دوم، ش ۵۵: ۱۹۸-۱۷۷.
- فیروزه، زهرا و اسماعیل عیسی‌زاده (۱۴۰۲). «شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه‌نیافتگی منطقه‌ای با استفاده از روش MICMAC (مطالعه موردی: استان خراسان شمالی)». فصلنامه سامانه اطلاعات جغرافیایی و سنجش از دور در برنامه‌ریزی.
- کهنوجی، مرضیه و حسین کامیاب (۱۴۰۳). «بررسی تأثیر آموزش محتوای درس تفسیر موضوعی نهج‌البلاغه بر هوش اخلاقی دانشجویان دختر دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان». پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۳۲(۶۵): ۲۹-۱۱.

- محمدرضایی، محمد (۱۳۸۱). «نقد عقل و اعتقاد دینی». *قبسات*، ۷(۲۳): ۲۳-۳۸.
- محمودی، سیروس (۱۳۹۶). «آسیب‌شناسی تربیت دینی دانشجویان از نظر اعضای هیئت علمی و دانشجویان دانشگاه پیام نور». *مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی*، سال بیست و یکم، ش ۱(۷۰): ۴۸-۷۰.
- محمودی میمند، محمد؛ نادر مظلومی و فؤاد وجدانی (۱۳۹۴). «عوامل مؤثر بر نوآوری در صنعت بیمه کشور». *پژوهشنامه بیمه (صنعت بیمه)*، ۳۰(۱ (مسلسل ۱۱۷)): ۵۳-۹۴.
- مظاهری، محمد مهدی؛ رضا اسماعیلی و محمد عابدی (۱۳۹۰). «نقش تشکلهای دانشجویی در توسعه فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر در نظام دانشگاهی». *پژوهشنامه امر به معروف و نهی از منکر*، سال اول، ش ۱: ۵۰-۶۸.
- میرزایی اهرنجانی، حسن و محمدعلی سرلک (۱۳۸۴). «نگاهی به معرفت‌شناسی سازمانی: سیر تحول، مکاتب و کاربردهای مدیریتی». *پیک نور- علوم انسانی*، ۳(۳ (ویژه مدیریت)): ۶۹-۷۸.
- نامور، فهمیه؛ خلیل حاجی‌پور، امیرحسین شبانی و محمود محمدی (۱۴۰۱). «شناسایی عوامل مؤثر بر فرایند بازتقسیم زمین در بافتهای فرسوده شهری (مطالعه موردی: شهر شیراز)». *مطالعات شهری*، ۱۱(۴۳): ۶۵-۷۶.
- یزدخواستی، علی؛ اسداله بابایی فرد و اعظم کیانی (۱۳۹۷). «بررسی عوامل مؤثر بر تربیت دینی دانشجویان دانشگاه کاشان». *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، سال سوم، ش ۴ (پیاپی ۹): ۱۵۲-۱۲۹.
- Arab Shiraz, G.; N. Soleimani & H. Shafizadeh (2024). "Analysis of drivers for enhancing cultural adaptation in addressing migrant students through education". *Iranian Journal of Educational Sociology*, 7(3): 88-96.
- Bhagwat, A.; M. Centelles, X. Viñas et al (2023). "Mic-Mac model based on the Wigner-Kirkwood method". *Eur. Phys. J.A.*, 59: 299. <https://doi.org/10.1140/epja/s10050-023-01209-y>
- Cradit, N. & M. Wawrzynski (2018). "Religious student organizations as agents of spiritual and moral development among South African undergraduates". *Journal of College and Character*, 19(2): 120-136.
- Foubert, J.D. & L.U. Grainger (2006). "Effects of involvement in clubs and organizations on the psychosocial development of first-year and senior college students". *NASPA Journal*, 43(1): 166-182.
- Gharakhani, M. & S.M. Mousavi (2018). "Identifying key factors influencing industrial development using MICMAC technique". *Journal of Future Studies, Strategic Thinking and Policy Making*, 24(1): 45-60.
- Godet, M. (2006). *Creating Futures: Scenario Planning as a Strategic Management Tool* (2nd ed.). Economica.

- Igbal, M.R.; U.B. Iqbaal, N.H. Zaidi & S.S. Kumar (2023). "**The significance of student associations to leadership development**". *Journal of Namibian Studies: History Politics Culture*, 37: 205-223.
- Kundu, G.K. & S.K. Perwez (2022). "**ISM-MICMAC approach for analysis of project-based learning barriers**". *Journal of International Education in Business*, 15(1): 9-31.
- Marín-Vélez, D.C. & M.L. Quintero-Garzón (2025). "**Model of structural and prospective analysis of university social responsibility**". *Journal of Information Systems Engineering and Management*, 10(33s).
- Abolhasani, Seyed Rahim. (2009). "**Functions of Student Organizations**". *Politics Quarterly*, Year 4, Issue 12: 1-24.
- Arab-Asadi, Hossein; H. Reza Mohammadi & M. Zare (2020). **The Field of Supply**. Tehran: Emtaed Danesh Publications.
- Bahari, Akbar (2018). "**The role of student organizations in the sustainability of cultural security**". *12th National Congress of Pioneers of Progress*. Tehran
- Davoudi, Mohammad Reza & Naser Jamalzadeh (2024). "**Dimensions of the education model from the perspective of the late Ayatollah Mahdavi Kani, may God have mercy on him**". *Islamic Education Quarterly*, 19(49): 1-20.
- Erfanifar, Akbar et al. (2020). **Areas (dimensions), goals and requirements of special tasks of student education at Imam Sadeq University (AS)**. 38-41
- Esfandiari Mahni, Zahra (2016). "**Study and Explanation of Student Movements from 1953 to 1978**". *Specialized Scientific Quarterly, Historical Approach*, Year 5, Issue 14: 1-20.
- Faghih, Mohammad Baqer & Mohammad Ali Sarlak (2021). "**Presenting a three-pronged framework of organizational vitality**". *Management of Government Organizations*, 9(4 (36 consecutive)): 41-54.
- Faghihi, Ali; Taque Bahrami, Nosus Jafari & Ahmad Zarrin kafsh (2021). "**The role of cultural programs of Qom University in educating students from the perspectives of professors and students**". *Quarterly Scientific-Research Journal of Culture-Communication Studies*, Year 22, Issue 55: 177-198.
- Firoozeh, Zahra & Esmail Eissazadeh (2023). "**Identifying key factors affecting regional underdevelopment using the MICMAC method (case study: North Khorasan Province)**". *Quarterly Journal of Geographic Information Systems and Remote Sensing in Planning*.
- General Office of Public and International Relations of Imam Sadiq University (2020). "**Pattern of Areas (Dimensions) of Student Education at Imam Sadiq University**". *University News*: <https://B2n.ir/nm8437>
- Ghazali, Saeed; Z. Esmaeili, M.H. Rezaei & M. Farajollahi (2020). "**Pathology of religious education of students at Payam Noor University with emphasis on the school of Imam Hussein (AS)**". *Education in Law Enforcement Sciences*, 7th year, No. 25: 359-377.

- Hosseini Khamenei, Seyed Ali. (2000). <https://khl.ink/f/24660>
- Hosseini Khamenei, Seyed Ali. (2008). <https://khl.ink/f/4992>
- Hosseini Khamenei, Seyed Ali. (2016). <https://khl.ink/f/33721>
- Hosseinzadeh, Omid Ali & Hashem Moshrefi (2010). "**Factor analysis of harmful factors in religious education of students of Islamic Azad University, Ahar Branch**". *Women and Family Studies*, Second Year, Issue 7: 41-60.
- Kahnouji, Marzieh & Hossein Kamyab (2024). "**Investigating the effect of teaching the content of the subject interpretation course of Nahjul-Balagha on the moral intelligence of female students of Vali-Asr University (aj) of Rafsanjan**". *Research in Islamic Education Issues*, 32(65): 11-29.
- Khaledi, Mohsen (2016). "**Investigating the role of teachers in the religious and moral education of students (case study: high school students in Marivan)**". *Pioneers of Progress Congress*.
- Mahmoudi, Sirous. (2017). "**Pathology of religious education of students from the perspective of faculty members and students of Payam Noor University**". *Quarterly Journal of Epistemological Studies in Islamic University*, Year 21, Issue 1 (70): 48-70.
- Mahmoudi Meymand, Mohammad; Nader Mazloumi & Foad Vojdani (2015). "**Factors affecting innovation in the country's insurance industry**". *Insurance Journal (Insurance Industry)*, 30(1 (Series 117)): 53-94.
- Mazaheri, Mohammad Mehdi; Reza Esmaeili & Mohammad Abedi (2011). "**The role of student organizations in developing a culture of encouraging good and forbidding evil in the university system**". *Research Journal of Encouraging Good and Forbidding Evil*, Year 1, Issue 1: 50-68.
- Mirzaei Ahranjani, Hassan & Mohammad Ali Sarlak (2005). "**A look at organizational epistemology: Evolution, schools and management applications**". *Peykeh Noor-Humanities*, 3(3 (Special Management)): 69-78.
- Mohammad Rezaee, Mohammad. (2002). "**Critique of Reason and Religious Belief**". *Qabasat*, 7(23): 23-38.
- Namwar, Fahmieh; Khalil Hajipour, Amir Hossein Shabani & Mahmoud Mohammadi (2022). "**Identifying factors affecting the process of land redistribution in dilapidated urban areas (case study: Shiraz city)**". *Quarterly Journal of Urban Studies*, 11(43): 65-76.
- Panahian, Alireza. (2023). **Piety-oriented management, a plan for community management**. Qom: Bayan Manawi Publications
- Ranjbaran, Davud. (2015). "**Investigating the difference in the potential and actual ability of student organizations in the impact of cultural engineering in the university from the perspective of students**". *Culture Quarterly in the Islamic University*, Year 5, Issue 1: 38-55.
- Safaei-Haeri, Ali (2024). **Management and Construction**. Qom: Laylat al-Qadr Publications.

- Shiroudi, Morteza. (2005). "**History and Identity of the Iranian Student Movement**". *Bi-Quarterly Journal of Religious Anthropology (Shahid Mahallati Higher Education Complex)*, Vol. 2, Issue 3: 55-127.
- Tahmasbi Blokabad, Reza & Seyed Mojtaba Komainifard (2016). "**Presenting a Performance Model for Student Organizations Based on the Statements of the Supreme Leader**". *Basij Strategic Studies*, 19(72): 31-55.
- **Vision Document of Imam Sadeq University (PBUH):** <https://isu.ac.ir/content/5817/>
- Yazdkhasti, Ali; Asadollah Babaei Fard & Azam Kiani (2018). "**A study of factors affecting the religious education of students at Kashan University**". *Quarterly Journal of Applied Issues in Islamic Education*, Year 3, Issue 4 (9th issue): 129-152.
- Zadmehr, Mohammad (2020). "**The role of student organizations in the moral development of students in the university environment**". *Proceedings of the Third International Conference on Psychology, Educational Sciences and Social Studies*.
- Zandi, Khalil & Davud Mirzaeifar (2024). "**Qualitative content analysis of the book "Education and Training in Islam": Extracting the Islamic Education Model from the Perspective of Martyr Morteza Motahari**". *Research on Islamic Education Issues*, 32(65): 59-78.
- Zarei, Khadijeh (2023). "**Principles of Islamic Education and the Study of Teacher Competence in Its Formation**". *Sixth International Conference on Psychology, Educational Sciences and Social Studies*.
- Zarei Jafari Zavareh, Mahmoud; Hossein Momeni Mahmoudi, Mehdi Zirak, Ahmad Akbari & Touraj Fallah Mahneh (2022). "**Current Model of Religious Education in Islamic Azad University: A Grounded Theory Approach**". *Bi-Quarterly Journal of Higher Education Curriculum Studies*, 13(26): 251-276.
- Zolfaghari, Mohsen. (2023). **Beheshti Organization**. Tehran: Maarif Publishing.